

Τελειώνοντας τὸ κεφάλαιο αὐτὸ σημειῶνω πῶς οἱ παραπάνω προτάσεις, ὅπως καὶ ἄλλες ποὺ γίνονται στὴ μελέτη αὐτή, προϋποθέτουν πῶς ἡ σύνθεση τῶν σχολῶν δὲ θὰ μείνῃ ἡ ἴδια μὲ τὴ σημερινή. Γι' αὐτὸ ὅμως θὰ μιλήσω ἀργότερα.

Ε'. Ἡ παιδαγωγικὴ μόρφωση.

1. Γενικά.

α. Ἡ ἀνάγκη καὶ ὁ σκοπὸς τῆς παιδαγωγικῆς μόρφωσης.— “Ὅταν ἐξετάζουμε τὸ σκοπὸ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, εἶδαμε ὅτι ἡ γερὴ ἐπιστημονικὴ μόρφωση εἶναι ἡ βῆσις γιὰ ἕναν καλὸ δάσκαλο τῆς μέσης παιδείας. Αὐτονόητη βέβαια προϋπόθεση εἶναι καὶ ἡ κλίση στὸ δασκαλικὸ ἐπάγγελμα ἢ κλίση ὅμως αὐτὴ πρέπει ὅπως εἶδαμε νὰ φωτιστῇ καὶ νὰ δυναμώσῃ καὶ μὲ εἰδικὸ παιδαγωγικὸ καταρτισμὸ. Καὶ μ' αὐτὸν ἐννοῦσα σοβαρὴ παιδαγωγικὴ μόρφωση. Τὸ τελευταῖο ὅμως αὐτὸ αἶτημα εἶναι καὶ σήμερα ἐκπαιδευτικοὶ ποὺ δὲν τὸ δέχονται. Τὸ πολὺ, λένε, ποὺ χρειάζεται ἕνας δάσκαλος τῆς μέσης παιδείας, ὅταν ἔχῃ πραγματικὴ ἐπιστημονικὴ μόρφωση καὶ κλίση, εἶναι μιὰ σύντομη ἢ καὶ συντομώτατη εἰσαγωγή στὴ σχολικὴ πράξι καὶ σχετικὴ ἄσκηση, καὶ ἀκόμα κάποιος προσανατολισμὸς στὴν εἰδικὴ διδαχτικὴ τῶν μαθημάτων ποὺ θὰ διδάσκῃ. Τὸν ὀριστικὸ δρόμο του θὰ τὸν βρῇ μὲ τὸν καιρὸ μόνος του δουλεύοντας ὑπεύθυνα μέσα στὸ σχολεῖό του.

Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ δὲν εἶναι νέα. Σὲ παλαιότερα μάλιστα χρόνια ἔλειπε ὁλότελα καὶ ἡ πραχτικὴ προετοιμασία γιὰ τὸ δασκαλικὸ ἔργο, καὶ ὁ ἀπόφοιτος τοῦ πανεπιστημίου παίρνοντας τὸ πτυχίό του διοριζόταν ἀμέσως σ' ἕνα σχολεῖο. Μιὰ τέτοια ὅμως ἀντίληψη δὲν μπορεῖ νὰ σταθῇ. Φυσικὰ ἡ ἐπιστημονικὴ μόρφωση εἶναι ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση, ἡ βῆσις ὅπου θὰ στηρίξῃ ὁ δάσκαλος τῆς μέσης τὸ ἔργο του. “Ἄν λείπη αὐτή, καὶ ἡ πιὸ βαθιὰ ἀκόμα παιδαγωγικὴ μόρφωση καὶ ἡ πιὸ μεγάλη διδαχτικὴ τέχνη εἶναι ἀνώφελη. Ὁ κακὸς ἐπιστήμονας θὰ εἶναι πάντα καὶ κακὸς δάσκαλος. Αὐτὸ ὅμως δὲ σημαίνει πῶς ὁ ἱκανὸς ἐπιστήμονας μπορεῖ νὰ περάσῃ στὸ δασκαλικὸ ἐπάγγελμα χωρὶς καμιά προετοιμασία ὄχι μόνον πραχτικὴ ἀλλὰ καὶ θεωρητικὴ.

Μὲ τίς πολύχρονες ἐπιστημονικὲς σπουδές, ἂν εἶναι βέβαια σοβαρές, τὸ πνεῦμα τῶν φοιτητῶν, καὶ γενικότερα ἡ συνείδησή τους παίρνει τὴν ἰδιαιτέρη κατεύθυνση ποὺ χαράζει ἡ πνευματικὴ σύσταση τῆς ἐπιστήμης. Κυρίαρχη πνευματικὴ τους λειτουργία γίνεται ὁ ἐπιστημονικὸς τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, καὶ κύριο γνῶρισμά τους ἡ ὁρμὴ γιὰ γνώση, γιὰ ἀντικειμενικότητα καὶ ἀλήθεια. Ἰδανικὸ τους ἢ ἐπιστήμη τους καὶ ἡ προκοπὴ τῆς. “Ἄν τώρα ὁ πτυχιούχος τοῦ πανεπιστημίου μπῆ στὴ σχολικὴ πράξι μὲ τέτοιο ἰδανικὸ καὶ τέτοιον ψυχικὸ προσανατολισμὸ, δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ πλησιάσῃ τὸ παιδί καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴ μορφωτικὴ ἀποστολή του, οὔτε καὶ στὴ στενὴ περιοχὴ τῆς διδασκαλίας. Γιατὶ καὶ γι' αὐτὴ θὰ βρεθῇ ἐμπρὸς σὲ κατάσταση νέα γιὰ τὴν ὁποία δὲν τὸν ἔχουν προετοιμάσει οἱ ἐπιστημονικὲς σπουδές του. Ἐδῶ κοντὰ στὸ ἀντικειμενικὸ ἀγαθὸ προβάλλει τὸ παιδί, ὁ νέος, καὶ μάλιστα αὐτὸς μπαίνει στὴν

πρώτη γραμμή. Σ' αὐτὸν ἔχει νὰ διδάξῃ ὄχι τὴν ἐπιστήμη του ὀλόκληρη, παρὰ ὅσα στοιχεῖα καὶ ἀξίες της μπορεῖ νὰ ζήσει ὁ νέος ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία του καὶ τὴ δυναμικότητά του, καὶ ἀπ' αὐτὰ πάλι ὅσα εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴ γενικότερη μόρφωση ποὺ πρέπει τὸ σχολεῖο νὰ τοῦ δώσει. Καὶ ἂν μείνωμε ὅμως μόνον στὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν ἐπιλογή τοῦ ὕλικου, αὐτὰ δὲν κανονίζονται μόνον ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀγαθὸ καὶ τὴ μέθοδό του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ στὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξέλιξής του, ἀπὸ τὸν τύπο τοῦ σχολείου καὶ τὸ πρόγραμμά του, καὶ γενικότερα ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς, ἀπὸ πράγματα δηλαδή ποὺ εἶναι ἀσχετα μὲ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη εἰδικὴ ἐπιστήμη καὶ τὴν ἔρευνά της. Ἔπειτα καὶ γιὰ τὴ διδασκαλία ἀκόμα ἔχει μεγάλη σημασία καὶ μπορεῖ νὰ τὴ δυσκολέψῃ ἢ νὰ τὴν εὐκολύνῃ καὶ τὴν κάμῃ γονιμότερη ὁ καλὸς ἢ ὁ ἄστοχος χειρισμὸς τῶν παιδιῶν. Ὁ δάσκαλος ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ περιοριστῇ μονάχα στὴ διδασκαλία του· γιὰτὶ δὲν εἶναι μόνον δάσκαλος ποὺ διδάσκει, ἀλλὰ καὶ ὁδηγός, παιδαγωγός ποὺ ζητεῖ νὰ μορφώσῃ γενικὰ τὸ παιδί καὶ μὲ τὸ παράδειγμα καὶ μὲ ὅλα τὰ μέσα ποὺ μεταχειρίζεται ἓνα σχολεῖο γιὰ τὸ μορφωτικὸ του σκοπὸ. Καὶ στὴν προσπάθειά του αὐτὴ δὲν εἶναι μόνον αὐτός, ὁ ἓνας, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοὺς ἄλλους συναδέλφους του, ἀλλὰ ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ποὺ ἐργάζονται, ποὺ συνεργάζονται γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ. Καὶ ἡ ἐπιτυχία τόσο στερεώτερη, ὅσο πιὸ στενὴ ἢ συνεργασία τους.

Ἔτσι στὸ ἔργο τοῦ δασκάλου προβάλλουν καὶ προβλήματα, καὶ μάλιστα βασικά, ποὺ δὲν ἀπασχολοῦν τὴν ἐπιστήμη ἢ τίς ἐπιστῆμες ποὺ σπούδασε ὁ φοιτητὴς στὸ πανεπιστήμιο. Τὰ προβλήματα αὐτὰ τὰ ἐρευνᾷ εἰδικὴ ἐπιστήμη, ἢ παιδαγωγικὴ. Ἡ μελέτη της στρέφει τὴ ματιὰ τοῦ μελετητῆ πρὸς τὸ παιδαγωγικὸ ἀντίκρισμα, σὲ ἰδιότυπη δηλαδή κατεύθυνση, ἀλλιώτικη ἀπ' αὐτὴ ποὺ χαράζουν οἱ ἄλλες εἰδικὲς ἐπιστῆμες. Ἐδῶ κέντρο εἶναι ἡ μόρφωση τοῦ παιδιοῦ, ὁ σκοπὸς της καὶ τὰ μέσα ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴν ἐπιτυχία του. Τὴν κατεύθυνση αὐτὴ πρέπει νὰ τὴν πάρῃ τὸ πνεῦμα τοῦ πτυχιούχου πρὶν ἀκόμα μπεῖ στὴ σχολικὴ πράξη. Εἶναι ἀνάγκη δηλαδή κοντὰ στὴν ἐπιστημονικὴ μόρφωση νὰ μορφωθῇ καὶ παιδαγωγικά. Καὶ μ' αὐτὸ ἐννοῶ συστηματικὴ παιδαγωγικὴ μόρφωση καὶ ὄχι συλλογὴ ἀπὸ πραχτικούς κανόνες καὶ ὁδηγίες γιὰ τὴ διδασκαλία καὶ τὸ χειρισμὸ τῶν παιδιῶν ἢ συλλογὴ ἀπὸ νόμους γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν σχολείων κ. τ. π. Μόρφωση ποὺ μόνον ἓνα σύστημα ἀγωγῆς μπορεῖ νὰ δώσει, σύστημα ποὺ νὰ βοηθᾷ τὸ δάσκαλο ν' ἀντικρίζῃ τὰ σχολικὰ προβλήματα σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιαίτερη σύστασή τους, καὶ θὰ δίνῃ στὴ στάση του καὶ σὲ κάθε ἐνέργειά του μέσα στὴ σχολικὴ πράξη ἐνότητα καὶ συνέπεια.

Γιὰ τὸ παιδαγωγικὸ ὅμως ἀντίκρισμα καὶ τὴ γόνιμη πραχτικὴ ἐργασία δὲ φτάνει μόνον ἡ θεωρητικὴ μόρφωση. Ἄν μόνον μὲ τὴ θεωρία ρίξωμε τὸν πτυχιούχο τοῦ πανεπιστημίου ἀπροετοίμαστο ἀμέσως στὴν ὑπεύθυνη δράση σ' ἓνα σχολεῖο, εἶναι σὰ νὰ θέλωμε νὰ κυβερνήσωμε ἓνα καράβι μὲ θεωρητικὲς μόνον γνώσεις. Μὲ τὸν καιρὸ βέβαια θὰ τὰ καταφέρῃ κι ἔτσι, ἂν ἔχη κλίση καὶ διαίσθηση, καὶ θὰ καταλήξῃ σὲ κάποιον τρόπο ἐργασίας μόνιμο, προσωπικὸ ὅμως καὶ μὲ λάθη πολλά. Ἔτσι ὅμως καὶ καιρὸς πολὺς θὰ χαθῇ μὲ ζημιὰ τῶν παιδιῶν, καὶ τὰ μόνιμα πιά λάθη πάλι στὴ δική τους ράχη θὰ ξεσποῦν. Γι' αὐτὸ χρειάζεται νὰ ὁδηγηθῇ στὴν πράξη ἀπὸ ἀνθρώπους ἔμπειρους καὶ ἱκανούς, νὰ τοὺς παρακο-

λουθήση στον τρόπο τῆς διδασκαλίας καὶ στὸ μορφωτικὸ γενικὰ ἔργο τους, καὶ μὲ τὴ δική τους καθοδήγηση νὰ μπῆ σιγὰ σιγὰ στὴν πράξη ἀναλαβαίνοντας ὄλο καὶ πιὸ ὑπεύθυνη δράση, καὶ διδαχτικὴ καὶ γενικότερη μέσα σ' ἓνα σχολεῖο.

β. Ἡ θεωρητικὴ παιδαγωγικὴ μόρφωση.— Οἱ πτυχιούχοι λοιπὸν τοῦ πανεπιστημίου εἶναι ἀνάγκη νὰ μορφωθοῦν παιδαγωγικά. Ἐδῶ ὁμως προβάλλει τὸ ἐρώτημα: πότε πρέπει ν' ἀποκτήσουν τὴ μόρφωση αὐτή; "Ὅσο κρατοῦν οἱ ἐπιστημονικὲς σπουδὲς των, ἢ ἀργότερα ὅταν θὰ ἔχουν πιά πάρη τὸ πτυχίον τους; "Ὅσοι εἶναι δισταχτικοὶ σχετικὰ μὲ τὴ σημασία τῆς θεωρητικῆς παιδαγωγικῆς γιὰ τὴ σχολικὴ πράξη τῆς μέσης παιδείας, ὑποστηρίζουν ὅτι ἂν γιὰ τὸ ἔργο τοῦ δασκάλου χρειάζεται καὶ κάποια θεωρητικὴ θεμελίωση τῆς ἀγωγῆς, αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι συντομώτατη καὶ νὰ γίνεται ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς ἐξετάσεις, στὸν καιρὸ τῆς πρακτικῆς προετοιμασίας· πρῶτα γιὰτὶ ἔτσι ἡ παιδαγωγικὴ θεωρία δένεται στενώτερα μὲ τὴν πράξη καὶ εἶναι πολὺ γονιμότερη. "Ἐπειτα ἂν ὑποχρεώσωμε τὸ φοιτητὴ ν' ἀκούη παιδαγωγικά μαθήματα στὰ χρόνια τῶν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν του, τὸν ἐμποδίζομε νὰ συγκεντρώσῃ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν προσοχὴν του ἀποκλειστικὰ σ' αὐτές, καὶ τέτοιο σκόρπισμα ζημιώνει τὴ βαθύτερη ἐπιστημονικὴ μόρφωσίν του.

Ἡ γνώμη ὁμως αὐτὴ δὲν εἶναι σωστὴ. Πρῶτα δὲν πρόκειται νὰ δοθῇ καὶ κάποια θεωρητικὴ παιδαγωγικὴ μόρφωση, ἀλλὰ μόρφωση θεμελιωμένη ἐπιστημονικὰ καὶ φιλοσοφικά, δηλαδὴ σοβαρὴ, ἀνάλογη μὲ τὸ ἀποστολικὸ ἔργο τοῦ δασκάλου· καὶ γι' αὐτὴ χρειάζεται καιρὸς καὶ ψυχικὴ καλλιέργεια. "Ἐπειτα ὁμως ἂν ἀφήσωμε τὸ φοιτητὴ τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια νὰ καταγίνεται μόνον μὲ τὶς εἰδικὲς ἐπιστῆμες του καὶ νὰ τὶς ἀντικρίζη μόνον ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς δικῆς τους, τοῦ ἐμπεδώνεται βέβαια ὁ εἰδικὸς πνευματικὸς καὶ ψυχικὸς προσανατολισμὸς ποὺ εἶδαμε, τὸ ἐπιστημονικὸ ἀντίκρισμα, ἀλλὰ σὲ ὅλην του τὴ στάση κυριαρχεῖ μόνον αὐτό, ἐνῶ γιὰ τὸ δασκαλικὸ ἔργο χρειάζεται κι ἓνα ἄλλο ἀντίκρισμα ποὺ τὸ εἶπαμε παιδαγωγικόν. Εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ συνυφανθῇ ἀπὸ νωρὶς στὴν ψυχὴ τῶν μελλοντικῶν δασκάλων, καὶ ὅσο νωρίτερα γίνεται ἡ συνύφανση αὐτὴ, τόσο γονιμότερη εἶναι. Ἀπὸ νωρὶς κοντὰ στὸ ἰδανικὸ τοῦ ἐπιστήμονα νὰ φωτισθῇ καὶ νὰ ὑψωθῇ μέσα τους καὶ τὸ ἰδανικὸ τοῦ δασκάλου, τοῦ παιδαγωγοῦ, καὶ νὰ κρίνουν καὶ τὸν ἑαυτὸν τους ὄχι μόνον σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τοῦ μελλοντικοῦ των ἐπαγγέλματος. Ἀπὸ νωρὶς ν' ἀνοίξη ἡ ματιά τους καὶ σὲ βασικά προβλήματα τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ, γιὰ νὰ μποροῦν καὶ τὴ δική τους ἐπιστῆμη νὰ τὴν ἀντικρίζουν καὶ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ παιδαγωγοῦ. Μιὰ τέτοια συνύφανση δὲν ἐμποδίζει τὴν ἐπιστημονικὴ μόρφωση ποὺ θὰ μένη πάντα στὰ χρόνια αὐτὰ ἢ κύρια φροντίδα τῶν φοιτητῶν, ἀλλὰ ἀπὸ ὀρισμένη ἀποψη καὶ τὴν προάγει. Γιατὶ ἂν ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ ἐπιστήμονα εἶναι ὅπως εἶδαμε καὶ ἡ τάση γιὰ ὀρίζοντα ὄλο-ἓνα' πιὸ ἀπλόχωρο, τὸ γνῶρισμα αὐτὸ δυναμώνει μὲ τὴ μελέτη τῆς παιδαγωγικῆς. Εἶναι βασικά προβλήματα τῆς ποὺ ἡ ἔρευνά τους χρειάζεται μεγάλες ἐνωτικὲς γραμμὲς ἀνάμεσα σὲ εἰδικὲς ἐπιστῆμες, καὶ μ' αὐτὴν ὅ,τι ἦταν πρὶν γιὰ τὸ φοιτητὴ ἀπομονωμένο μέσα στὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη εἰδικότητα προβάλλει τώρα σὲ μιὰ πλατύτερη ἐνότητα. Τέτοια ἔρευνα βγάζει τὸ φοιτητὴ ἀπὸ τὰ στενὰ πάντα ὄρια τῆς εἰδικότητος καὶ

τοῦ ξανοίγει τὴ ματιὰ πρὸς τὴν καθολικὴν περιοχὴ τοῦ πνεύματος, βοηθᾷ δηλαδή στὸν ἴδιο σκοπὸ πού ζητοῦμε καὶ μὲ τὴ φιλοσοφικὴ μὀρφωση. Τὸ ξανοιγμα ὅμως αὐτὸ εἶναι γόνιμο καὶ ἀπὸ ἄλλη ἄποψη, γιατί ἡ παιδαγωγικὴ ὄχι μόνο δὲ χάνει τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ ριζώνει σ' αὐτὴν καὶ βοηθᾷ νὰ τὴν ἀντικρίσωμε στὴ σύνθεσή της.

Ἡ θεωρητικὴ λοιπὸν παιδαγωγικὴ μὀρφωση θὰ γίνεταὶ στὰ χρόνια τῶν σπουδῶν, καὶ μάλιστα θ' ἀρχίζη νωρίς. Αὐτὸ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ γίνη πρὶν ἀπὸ τὸν τρίτο χρόνο. Πρῶτα γιατί ἡ παιδαγωγικὴ χρειάζεται τὴ φιλοσοφικὴ προπαιδεία πού θὰ τὴν ἀποχτήση ὁ φοιτητὴς στὰ δυὸ πρῶτα χρόνια, καὶ ἔπειτα γιατί τὰ χρόνια αὐτὰ πρέπει νὰ μένουν ὅσο γίνεται πιὸ ἐλεύθερα γιὰ νὰ θεμελιώνεται ἡ ἐπιστημονικὴ μὀρφωση τῶν φοιτητῶν. Ἀπὸ τὸν τρίτο χρόνο μποροῦν πιά ν' ἀρχίζουν τὰ παιδαγωγικὰ μαθήματα.

Κι ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ προσέξωμε τὸν κίνδυνο πού προβάλλουν μερικοὶ, τὸ σκόρπισμα δηλαδή τῆς προσοχῆς καὶ τὸ παραφόρτωμα τῶν σπουδαστῶν μὲ ζημιὰ τῶν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν τους. Ὁ κίνδυνος αὐτὸς εἶναι πραγματικός, ἂν ἀπλώσωμε τὰ παιδαγωγικὰ μαθήματα σὲ ὅλη τὴν πλατύτατην περιοχὴ τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ ζητήσωμε ἀπὸ τὸ φοιτητὴ τὴν κατοχὴ τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς. Τέτοιο ἀπλωμα ὅμως δὲ χρειάζεται γιὰ νὰ πετύχη ὁ σκοπὸς μας. Γι' αὐτὸν φτάνει νὰ δοθοῦν τὰ κύρια, τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς ἀγωγῆς. Γι' αὐτὰ μαζί μὲ τὴν ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ, καὶ μάλιστα τῶν ἐφήθων, πού θὰ δίνεται πάντα σχετικὰ μὲ τὸ μορφωτικὸ ἔργο, φτάνει κατὰ τὴ γνώμη μου ἀπὸ μιὰ δίωρη διδασκαλία τὰ δυὸ τελευταῖα χρόνια. Φτάνει, ἂν περιοριζόμαστε στὰ οὐσιαστικὰ σημεῖα πού ἀποβλέπουν ἄμεσα στὴν ἀγωγή καὶ δὲν τριγυρίζομε στὸ περιθώριό της. "Ἄν τώρα κοντὰ στὴ θεωρητικὴ διδασκαλία μπορούμε νὰ φέρωμε τὸ φοιτητὴ σὲ κάποια ἐπαφὴ καὶ μὲ τὴ σχολικὴ πράξη καὶ ζωὴ, ἀσφαλῶς θὰ βοηθήσωμε περισσότερο στὸν παιδαγωγικὸ προσανατολισμὸ του. Λέγοντας ἐπαφὴ δὲν ἐννοῶ πραχτικὴ ἀσκηση καὶ προετοιμασία γιὰ τὸ δασκαλικὸ ἐπάγγελμα' παρά νὰ μπῆ γιὰ λίγον καιρὸ ὁ φοιτητὴς μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ σχολείου καὶ νὰ πάρη μιὰ γενικὴ εἰκόνα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ δασκάλου. Τέτοιος ὅμως συνδυασμὸς μπορεῖ νὰ σταθῆ μόνο, ἂν δὲν εἶναι νὰ πάρη πολύτιμο καιρὸ ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς σπουδές, ἂν μπορῆ π. χ. νὰ γίνεταὶ μέσα στὶς διακοπές' ἄλλιῶς προτιμότερο νὰ λείπη.

Ὁ φοιτητὴς λοιπὸν στὰ χρόνια τῶν ἐπιστημονικῶν σπουδῶν του θὰ παρακολουθήση τὸν Γ' καὶ τὸν Δ' χρόνο καὶ παιδαγωγικὰ μαθήματα. Σ' αὐτὰ ὅμως δὲ θὰ ἐξετάζεται στὴν πρώτη δοκιμασία, τὴν πτυχιακὴν, πού θὰ εἶναι ἀφιερωμένη ἀποκλειστικὰ στὶς ἐπιστήμες τῆς εἰδικότητάς του πού πρόκειται νὰ διδάξη ἀργότερα στὸ σχολεῖο του' μόνο πού γιὰ νὰ περάση τὶς πτυχιακὲς του ἐξετάσεις, θὰ πρέπει νὰ παρουσιάση ἀποδείξεις ὅτι ἀκούσε τὶς ὑποχρεωτικὲς παραδόσεις τῆς παιδαγωγικῆς. Ἡ δοκιμασία γιὰ τὴ θεωρητικὴ παιδαγωγικὴ μὀρφωσή του θὰ γίνεταὶ χωριστὰ μαζί μὲ τὴν πραχτικὴ σχετικὴ ἐξέταση.

γ. Ἡ πραχτικὴ παιδαγωγικὴ μὀρφωση.— Ἡ εἰσαγωγή στὴ σχολικὴ πράξη καὶ ἡ σχετικὴ ἀσκηση χρειάζεται ἀνεση καὶ καιρὸ, καὶ θὰ ναι γόνιμη ἂν ὁ φοιτητὴς ἔχει πρὶν ἐμπεδώσει τὴν ἐπιστημονικὴν του μὀρφωση. "Ἔτσι μπορεῖ νὰ γίνεταὶ μόνο ὕστερα ἀπὸ τὴν τελικὴν ἐπιστημο-

νική δοκιμασία και πρέπει να κρατηῆ τὸ λιγότερο ἓνα σχολικὸ χρόνο. Γιατὶ δὲν πρόκειται νὰ παρακολουθήσῃ μόνο μερικὲς διδασκαλίες στὰ μαθήματα ποὺ θὰ διδάξῃ ἀργότερα, ν' ἀκούσῃ μιὰ σύντομη εἰδικὴ διδαχτικὴ τους καὶ νὰ δοκιμάσῃ καὶ ὁ ἴδιος δυὸ τρεῖς φορές νὰ διδάξῃ μὲ τὴν ὀδηγίαν ἑμπειρῶν δασκάλων ἀλλὰ νὰ κατατοπιστῆ καλὰ καὶ νὰ ζήσῃ τὸ ἔργο καὶ τὴν ἀποστολὴ τοῦ δασκάλου. Ἔτσι θὰ παρακολουθῆ καιρὸ σὲ ὅλα τῆς τὰ στάδια τῆ διδασκαλία καὶ ἐργασία σὲ μαθήματα τῆς εἰδικότητάς του, θὰ συζητῆ τίς ἀπορίες του μὲ τοὺς δασκάλους τῆς τάξης, καὶ ὅταν μπῆ καλὰ στὸ νόημα θ' ἀρχίσῃ καὶ ὁ ἴδιος νὰ δοκιμάζῃ ὥσπου νάναί σὲ θέσῃ ν' ἀναλάβῃ πιά ὑπεύθυνα διδαχτικὴ ἐργασία. Ἐπειτα θὰ λαβαίνει ὀλοένα πῖθ ἑνεργὸ μέρος στῆ σχολικὴ ζωῆ, στὶς γενικὲς συνεδρίες τοῦ προσωπικοῦ ὅπου θὰ συζητοῦνται προβλήματα βγαλμένα ἄμεσα ἀπὸ τὴν πράξιν καὶ τῆ ζωῆ τοῦ σχολείου, στὶς συγκεντρώσεις τῶν γονιῶν κτλ., καὶ ἀκόμα θὰ παρακολουθήσῃ ἀπὸ εἰδικούς ὄχι ὀδηγίες ἀλλὰ συστηματικὴ εἰδικὴ διδαχτικὴ τῶν κλάδων ποὺ ἔχει σπουδάσει* καὶ τῆ σχολικὴ νομοθεσίαν τῆ σχετικὴ μὲ τὴ μέση ἐκπαίδευση καὶ τέλος ἂν εἶναι ἀνάγκη θὰ συμπληρώσῃ καὶ τῆ θεωρητικὴ παιδαγωγικὴ μὀρφωσί του σὲ κύρια σημεῖα ποὺ ἔτυχε νὰ μὴν προφτάσῃ νὰ διδαχτοῦν στὰ χρόνια τῶν σπουδῶν του.

Ποῦ ὅμως πρέπει νὰ γίνεται ἡ πραχτικὴ καθοδήγηση καὶ ἀσκηση; Ἄν τὰ μέσα σχολεῖα λειτουργοῦν καλὰ, θὰ προτιμηθοῦν δυὸ τρεῖς ὅσα δουλεύουν μὲ τοὺς πῖθ εὐνοϊκοὺς ὄρους. Ἔτσι θὰ ἔχωμε καὶ τὸ πλεονέκτημα ὁ ἀριθμὸς τῶν δοκίμων σὲ κάθε σχολεῖο νὰ εἶναι μικρότερος. Ἄν ὅμως ἡ γενικὴ κατάστασι τῶν σχολείων δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ, τότε τὸ προτιμότερο εἶναι οἱ δόκιμοι νὰ φοιτοῦν σ' ἓνα πρότυπο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα ποὺ θὰ τὸ ἐποπτεύῃ ὁ εἰδικὸς καθηγητῆς τῆς παιδαγωγικῆς.

δ. Ἡ παιδαγωγικὴ δοκιμασία.— Ἡ πραχτικὴ μὀρφωσι τῶν δοκίμων θὰ τελειώνῃ στὸ τέλος τῆς χρονιάς μὲ τὴν παιδαγωγικὴ δοκιμασία. Καὶ σ' αὐτῆ, νομίζω, μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστῆ ἀνάλογος τρόπος μ' αὐτὸν ποὺ βρήκαμε σωστὸ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ δοκιμασία. Κι ἐδῶ δηλαδῆ θὰ ζητήσωμε ἀπὸ τὸν ὑποψῆφιο νὰ ὑποβάλῃ πρὶν μιὰ γραπτὴ ἀλλὰ σύντομώτερη ἐργασία σὲ παιδαγωγικὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς του, ποὺ θὰ εἶναι προκριματικὴ. β) Ἡ ἐξέτασι στὴν ψυχολογίαν τοῦ παιδοῦ καὶ τῆ θεωρητικὴ παιδαγωγικὴ θὰ εἶναι γραπτὴ καὶ προφορικὴ καὶ θὰ γίνεται σὲ ὄλη ποὺ θὰ τὴν ὀρίζῃ εἰδικὸ πρόγραμμα. γ) Ὁ ὑποψῆφιος θὰ δηλώνῃ ποιὲς περιοχὲς ἔχει ἰδιαίτερα μελετήσει, καὶ σ' αὐτὲς θὰ ἐπιμένῃ ὁ ἐξεταστής περισσότερο. δ) Ἡ ἐξέτασι θὰ κλείνῃ μὲ πραχτικὲς διδασκαλίες τοῦ ὑποψῆφιοῦ σὲ δυὸ μαθήματα τῆς εἰδικότητάς του ἢ μιὰ θὰ γίνεται σὲ μικρότερη καὶ ἡ ἄλλη σὲ μεγαλύτερη τάξιν. ε) Ἡ δοκιμασία θὰ γίνεται ἀπὸ ἐπιτροπὴ κρατικὴ ποὺ μέλη τῆς θὰ εἶναι ἱκανοὶ ἐκπαιδευτικοὶ τῆς μέσης παιδείας καὶ πρόεδρος ἀνώτερος ὑπάλληλος τοῦ Κέντρου ἓνα μέλος τῆς ἐπιτροπῆς πρέπει νὰ εἶναι πανεπιστημιακὸς καθηγητῆς τῆς

* Ὅταν εἶναι γιὰ γυμνασιακὰ μαθήματα, ὁ καθηγητῆς τῆς παιδαγωγικῆς μπορεῖ νὰ διδάξῃ καλὰ μόνο τὴν εἰδικὴ διδαχτικὴ τοῦ κλάδου ἢ τῶν κλάδων ποὺ ἔχει σπουδάσει καὶ ὁ ἴδιος. Τῆ διδαχτικὴ ὅμως τῶν ἄλλων μαθημάτων σωστὸ εἶναι νὰ τὴ διδάσκουν οἱ εἰδικοὶ σ' αὐτὰ, μὲ τὴν προϋπόθεσι βέβαια ὅτι ἔχουν καὶ σχετικὴ παιδαγωγικὴ μὀρφωσι.

παιδαγωγικῆς.— Φυσικὰ στὰ μέσα σχολεῖα θὰ διορίζωνται μόνον ὅσοι ἔχουν περάσει τὴν παιδαγωγικὴ δοκιμασία.

2. Ἡ παιδαγωγικὴ μὀρφωση στὴν Ἑλλάδα.

α. Εἶδαμε τὸ σκοπὸ καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς παιδαγωγικῆς μὀρφωσης καθὼς καὶ τὸν τρόπο πού θ' ἀντικρίσωμε καλύτερα τὴν ἀνάγκη αὐτῆ. Μᾶς μένει τώρα νὰ ἐξετάσωμε ἂν καὶ πόσο ὁ τρόπος αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστῆ στὶς δικές μας πανεπιστημιακὲς σχολές. Ὅσο γιὰ τὶς ξένες χῶρες σημειῶνω μόνον πὼς ἀπὸ καιρὸ ἔχουν νιώσει παντοῦ τὴν ἀνάγκη νὰ μὀρφώνεται παιδαγωγικὰ τὸ προσωπικὸ τῆς μέσης παιδείας, καὶ ζητοῦν ὄχι μόνον πραχτικὴ ἄσκηση, ἀλλὰ καὶ θεωρητικὴ σχετικὴ προετοιμασία. Στὴν ἱκανοποίηση ὅμως τῆς ἀνάγκης αὐτῆς ξεχωρίζομε ἀνάλογα μὲ τὴν κάθε χώρα διάφορους βαθμούς, ἀπὸ τὸν ἀπλὸ ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμὸ ὡς τὴν προσπάθεια γιὰ ἰβαθύτερη παιδαγωγικὴ μὀρφωση. Σχετικὰ παραδείγματα βλέπει ὁ ἀναγνώστης πού ἐνδιαφέρεται εἰδικότερα γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ στὸ Ἐπίμετρο τοῦ βιβλίου. Ὅπως ἄλλοῦ ἔτσι καὶ σὲ μᾶς ἀναγνώρισαν πρῶτα τὴν ἀνάγκη νὰ προετοιμάζωνται πραχτικὰ οἱ πτυχιούχοι τοῦ πανεπιστημίου, πρὶν διοριστοῦν ὀριστικὰ σὲ δημόσια ἐκπαιδευτικὴ θέση. Στὰ πρῶτα ἀκόμα βήματα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, στὰ 1836, ὁ νόμος γιὰ τὴ μέση ἐκπαίδευση ὀρίζει ὅτι ὁ ὑποψήφιος καθηγητῆς τοῦ γυμνασίου ἀφοῦ περάσει τὶς πτυχιακὲς ἐξετάσεις «θέλει προετοιμάζεσθαι διὰ διητοῦς πράξεως εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα ὡς πρᾶξις θέλει θεωρεῖσθαι ἢ ἄσκησις αὐτοῦ εἰς τὸ διδάσκειν τὰ ἐν τοῖς γυμνασίοις παραδιδόμενα, εἴτε ὡς βοηθοῦ εἰς γυμνάσιον, εἴτε ὡς διδασκάλου εἰς ἰδιωτικὸν ἐκπαιδευτικὸν κατάστημα». Ἡ διάταξη ὅμως αὐτῆ δὲν ἐφαρμόστηκε, ἂν καὶ τὴν ξαναθύμισε ὕστερα ἀπὸ χρόνια ἄλλος νόμος σχετικὸς, καὶ οἱ πτυχιούχοι διορίζονταν μόνον μὲ τὸ ἐπιστημονικὸ πτυχίον τους χωρὶς καμιά προετοιμασία. Κάποια διακοπὴ ἔγινε στὰ 1899, ὅταν διορίστηκε στὸ ἀθηναϊκὸ πανεπιστήμιον εἰδικὸς καθηγητῆς τῆς παιδαγωγικῆς. Οἱ φοιτητῆς ὑποχρεώθηκαν τότε νὰ παρακολουθοῦν ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ διδασκαλία τοῦ εἰδικοῦ καὶ τὶς λίγες πρότυπες διδασκαλίες τοῦ πού γίνονταν σὲ ὀρισμένα γυμνασιακὰ μαθήματα. Ἡ διακοπὴ ὅμως αὐτῆ σταμάτησε στὰ 1901, ὅταν ἀπολύθηκε ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ὀ καθηγητῆς τῆς παιδαγωγικῆς, κι ἔτσι ξανάρχισε ἡ παλιὰ κατάσταση πού κράτησε ὡς τὰ 1910, τὴν ἐποχὴ πού ἰδρύθηκε τὸ «διδασκαλεῖον μέσης ἐκπαιδευσεως». Σκοπὸς τοῦ ἦταν «ἡ θεωρητικὴ καὶ πραχτικὴ μὀρφωσις τῶν ἐν ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐκτὸς αὐτῆς διατελούντων λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδευσεως. Εἰς αὐτὸ φοιτῶσιν (ἕνα χρόνον) ὑποχρεωτικῶς μὲν ὅταν κληθοῦν οἱ ἐν ὑπηρεσίᾳ ἔχοντες ὀλιγωτέραν τῶν 15 ἐτῶν ὑπηρεσίαν οὐχὶ περισσότεροι τῶν 50». Κύριος δηλαδὴ σκοπὸς τοῦ ἦταν νὰ διορθώσῃ «ἐκ τῶν ὑστέρων» ἐλλείψεις καὶ λάθη δασκάλων πού εἶχαν μπῆ ἀπροετοίμαστοι στὴ σχολικὴ πράξη καὶ εἶχαν δουλέψῃ στὸ σχολεῖόν τους χρόνια. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἦταν ὅ,τι εἶδαμε πὼς χρειάζεται, μὀλα ταῦτα τὴ σημασία τοῦ δὲν μποροῦμε νὰ τὴν ἀρνηθοῦμε, ὅταν μάλιστα συλλογιστοῦμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παιδαγωγικὰ μαθήματα διδάσκονταν στὸ διδασκαλεῖον καὶ

«άλλα απαραίτητα για να συμπληρωθῆ ἡ πανεπιστημιακὴ ἐπιστημονικὴ μὀρφωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν*.

Δυὸ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ διδασκαλείου τῆς μέσης διορίστηκε νέος καθηγητῆς τῆς παιδαγωγικῆς στὸ ἀθηναϊκὸ πανεπιστήμιο, καὶ ἀπὸ τότε ὡς σῆμερα οἱ φοιτητῆς τῆς φιλοσοφικῆς, τῆς θεολογικῆς καὶ τῆς φυσικομαθηματικῆς σχολῆς παρακολουθοῦν συστηματικὰ παιδαγωγικὰ μαθήματα καὶ ἐξετάζονται σ' αὐτά. Ἡ παιδαγωγικὴ ὁμως μὀρφωση τῶν φοιτητῶν ἔμεινε καὶ μένει ἀκόμα μόνο θεωρητικὴ, δηλαδὴ μισὴ καὶ λειψή, γιατί ἔλειπε καὶ λείπει τὸ δεύτερο σημαντικὸ καὶ ἀπαραίτητο μέρος της, τὸ πραχτικὸ, ἡ εἰσαγωγή στὴ σχολικὴ πράξη καὶ ἡ σχετικὴ ἀσκηση. Τὴν ἔλλειψη αὐτὴ ζήτησε νὰ τὴ διορθῶση ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἕνα Διάταγμα τοῦ 1935, ποὺ ὑποχρέωνε τοὺς πτυχιούχους νὰ φοιτήσουν ἕνα ἐξάμηνο στὸ πειραματικὸ σχολεῖο τοῦ ἀθηναϊκοῦ πανεπιστημίου γιὰ τὴν πραχτικὴ προετοιμασία τους. Σύμφωνα ὁμως μὲ τὸ ἴδιο Διάταγμα μπορούσαν οἱ πτυχιούχοι νὰ διοριστοῦν καὶ πρὶν φοιτήσουν στὸ πειραματικὸ, μόνο ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ περάσουν κάποτε ἀπὸ τὸ σχολεῖο αὐτὸ παίρνοντας ἐκπαιδευτικὴ ἀδεια ἐξάμηνη μὲ τὶς ἀποδοχῆς τῶν. Τὴν τελευταία αὐτὴ δυνατότητα νὰ διορίζονται καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν πραχτικὴ προετοιμασία τὴν ἀπέκλεισε ἀναγκ. νόμος τοῦ 1940. Σύμφωνα μ' αὐτὸν ὅσοι πτυχιούχοι θὰ φοιτοῦσαν στὸ πειραματικὸ ἕξι μῆνες ὡς δόκιμοι θὰ ἔπαιρναν ἀποζημίωση 2000 δραχμῆς τὸ μῆνα. Ὁ νόμος ὁμως αὐτὸς ἐφαρμόστηκε μόνο γιὰ ἕνα ἐξάμηνο, καὶ οἱ πτυχιούχοι ἐξακολουθοῦν καὶ τώρα ἀκόμα νὰ διορίζονται σὲ ὀριστικῆς θέσεις μόνο μὲ τὴ θεωρητικὴ παιδαγωγικὴ μὀρφωση ποὺ ἔχουν ἀποχτήσσει στὰ χρόνια τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν τους. Αὐτὰ γιὰ ὅσους ἀποφοιτοῦν ἀπὸ τὸ ἀθηναϊκὸ πανεπιστήμιο. Στὸ πανεπιστήμιο ὁμως Θεσσαλονίκης ποὺ ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ του ἐργάζεται ἀπὸ τὸ 1927, οἱ φοιτητῆς ἀκούσαν παιδαγωγικὰ μαθήματα συστηματικὰ μόνο τὰ λίγα χρόνια ποὺ ὑπῆρχε ἐκεῖ εἰδικὸς καθηγητῆς τῆς παιδαγωγικῆς. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ 1937 καὶ δῶθε οἱ ἀπόφοιτοι φεύγουν χωρὶς καμιά παιδαγωγικὴ μὀρφωση, γιατί ἡ σχετικὴ ἔδρα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς μάταια περιμένει τόσα χρόνια τὸν εἰδικὸ ποὺ θὰ τὴν πάρη. Ἔτσι τὸ κακὸ γι' αὐτοὺς εἶναι ἀκόμα χειρότερο.

β. Ἀπὸ τὴν παραπάνω σύντομη ἱστορία βλέπομε πῶς ἡ κατάσταση σχετικὰ μὲ τὴν παιδαγωγικὴ μὀρφωση τῶν πανεπιστημιακῶν πτυχιούχων στὴν Ἑλλάδα οὔτε ἦταν οὔτε καὶ εἶναι αὐτὴ ποὺ χρειάζεται. Καὶ στὸ φυσικὸ ἐρώτημα ποὺ ἔρχεται τώρα: τί πρέπει νὰ γίνη, τὴν ἀπάντηση μᾶς τὴ δίνει ὅ,τι εἶδαμε στὸ γενικὸ μέρος τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ. Ὅλες οἱ προτάσεις ποὺ ἔγιναν ἐκεῖ μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν καὶ στὶς δικῆς μας σχολῆς, μόνο ποὺ ἡ πραχτικὴ προετοιμασία καὶ ἀσκηση τῶν πτυχιούχων, ποὺ πάντως πρέπει νὰ κρατῆ ὀλόκληρη χρονιά, θὰ γίνεταὶ στὸ πειραματικὸ σχολεῖο, ὄχι βέβαια τοῦ ἀθηναϊκοῦ μονάχα πανεπιστημίου ὅπως ὀρίζει ὁ σχετικὸς νόμος 1940, ἀλλὰ καὶ τῆς Θεσσαλονίκης**. Καὶ ἀκόμα ἡ διάταξη τοῦ νόμου αὐτοῦ ποὺ ὀρίζει νὰ δίνη τὸ κράτος στοὺς δοκίμους τῶν πειραματικῶν χρηματικὸ βοήθημα εἶναι σωστὴ γιὰ

* Δ. Μωραΐτου «ἱστορία τῆς παιδαγωγικῆς» σ. 321 κ. π.

** Αὐτὸ βέβαια δὲν ἀπέκλειει νὰ παρακολουθοῦν οἱ δόκιμοι καὶ σὲ ἄλλα γυμνάσια τὴ διδασκαλία δασκάλων ποὺ ἔτυχε νὰ ἔχουν ἐξαιρετικὴ ἐπίδοση καὶ ἱκανότητα στὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο γυμνασιακὸ μάθημα.

τούς δικούς μας ὄρους καὶ πρέπει νὰ ἐφαρμοστῆ. Φυσικὰ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐφαρμοστῆ αὐστηρὰ καὶ ἡ ἄλλη διάταξη, νὰ μὴ διορίζεται δηλαδὴ κανένας πτυχιούχος, ἂν δὲν περάσῃ πρῶτα τὴν παιδαγωγικὴ δοκιμασία.

ΣΤ΄. Τὰ βιβλία.

Σὲ περασμένο κεφάλαιο εἶδαμε πόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἀνάγκη νὰ ὀριστῆ τὸ ὕλικόν καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ κάθε μαθήματος σὲ πτυχιακὲς καὶ προπτυχιακὲς ἐξετάσεις, γιὰ νὰ ξέρῃ ὁ φοιτητὴς τί πρέπει νὰ μελετήσῃ καὶ τί μπορεῖ νὰ τοῦ ζητηθῆ. Ἡ ἀνάγκη ὅμως αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἰκανοποιηθῆ, ὅταν ὁ φοιτητὴς δὲν ἔχει τὸ μέσο γιὰ νὰ μελετήσῃ ὅ,τι χρειάζεται, ὅταν λείπῃ δηλαδὴ τὸ βιβλίον τὸ κατάλληλον γιὰ τὸ σκοπὸν του. Τέτοια ἔλλειψη τὸν ἀναγκάζει νὰ καταφύγῃ σὲ πρόχειρες κακογραμμένες σημειώσεις, ἢ κάποτε καὶ σὲ σχολικὰ βιβλία ποὺ ἔχουν γραφῆ, καὶ συχνὰ κακογραφῆ γι' ἄλλο σκοπὸν. Σοβαρὴ μελέτη μὲ τέτοιους ὄρους δὲ γίνεται, καὶ πολὺ λιγότερο αὐθύπαρχτη ἐργασία. Ἐτσι προέχει πάντα ὁ καθηγητὴς καὶ οἱ παραδόσεις του, καὶ ὁ φοιτητὴς τὰ περιμένει ὅλα ἀπ' αὐτόν, δὲν μπορεῖ νὰ κινηθῆ ἐλεύθερα, ἡ μελέτη καὶ ἡ ἐργασία του καὶ οἱ ἀπαιτήσεις ἀκόμα τῶν καθηγητῶν δένονται πολὺ μὲ τὸ πρόσωπόν του. Καὶ ὁ καθηγητὴς ὅμως ἔτσι, ἂν θέλῃ κατὰ τὸ χρέος ποὺ ἔχει νὰ προσαρμόζεται στὶς ἀνάγκες τῶν φοιτητῶν του, περιορίζεται ἀπ' αὐτὲς καὶ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ λήῃ στὶς παραδόσεις του ὅλα ὅσα χρειάζονται· δὲν ἔχει τὴν ἐλευθερίαν νὰ κανονίξῃ τὴν διδασκαλίαν του ἔτσι, ποὺ νὰ γίνεται πιὸ ἀποδοτικὴ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ μὀρφωση, καὶ ἡ παράδοσίς του μπορεῖ νὰ καταντήσῃ μέχρι θανάτου τυπικὴ. Ἐπειτα ἡ ἔλλειψη βιβλίων εἶναι κι αὐτὴ ἓνας λόγος γιὰ νὰ διδάσκονται καὶ νὰ γίνονται ὑποχρεωτικὰ μαθήματα παραρτηματικά.

Τὴν ἀνάγκην τῶν βιβλίων τὴν ἔχουν ὡς τώρα πολλοὶ τσίνισι, κι ἓνα ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ αἰτήματα ἦταν πάντα κι αὐτό: νὰ δοθοῦν τὰ κατάλληλα βιβλία. Βιβλία ὅμως γραμμένα *ad hoc*, ποὺ δὲ θὰ ξεχνοῦν δηλαδὴ τὸ φοιτητὴ καὶ τὶς ἀνάγκες του. Γιὰ τὰ παραρτηματικὰ μαθήματα συντομώτατα, σύμφωνα μὲ τὸ βοηθητικὸν σκοπὸν ποὺ ἔχουν τὰ μαθήματα αὐτὰ (σ. 104). Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐγχειρίδια γιὰ τὶς κύριες ἐπιστήμες τῆς σχολῆς δὲ θὰ βοηθήσουν τὸ φοιτητὴ ὅπως πρέπει, ἂν εἶναι ἀνοικονόμητα ἀπὸ τὴν πολλὴν βιβλιακὴν σοφίαν, τὶς πολυποίκιλες γνώμες καὶ λεπτομέρειες*. Ὅσο σωστὰ καὶ ἂν εἶναι ὅλα αὐτὰ, ἓνας σπουδαστὴς μόνον στὰ πεποχτὰ μπορεῖ νὰ τὰ διαβάσῃ, μόνον νὰ τὰ ξεφυλλίσῃ, κατανοῦν δηλαδὴ ἄχρηστα γιὰ τὸ σκοπὸν ποὺ ζητοῦμε. Μ' αὐτὸ δὲ θέλω ν' ἀμφισβητήσω τὴν σημασίαν ποὺ ἔχουν γιὰ τὸν εἰδικὸν ἐπιστήμονα καὶ τὴν ἐρευνά του καὶ τὰ μεγάλα σοβαρὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα. Αὐτὰ θὰ εἶναι πολὺτιμα γιὰ ὅσους θελήσουν ἀργότερα νὰ δουλέψουν βαθύτερα σὲ μιὰ ἐπιστήμην. Γιὰ τὸ φοιτητὴ ὅμως καὶ τὶς σπουδὲς του φτάνει μιὰ ἐπιτομὴ ἀπὸ τέτοια ἔργα, ποὺ θὰ δίνῃ τὸ σπουδαιότερον ὕλικόν καὶ θὰ τὸν κατατοπίξῃ στὰ βασικὰ προβλήματα τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης ἐπιστήμης.

* Κλασικὰ παραδείγματα ἔχομε δίτομους καὶ τρίτομους τεράστιους ὄγκους τῆς ἱατρικῆς προπάντων ἐπιστήμης.

Ἐπίθετα μὲ τὰ παλιὰ χρόνια ἔχει σήμερα ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ ἄρκετὰ ἐπιστημονικὰ βοηθήματα. Καὶ ὅσα ὅμως λείπουν εἶναι πολλά, καὶ τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ ποὺ ἔχομε δὲν εἶναι ὅ,τι χρειάζεται, ἀν λογαριάσωμε καὶ μόνο τὸν ὄγκο τους. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν νὰ γραφοῦν ἐγχειρίδια μὲ τὸ νόημα ποὺ εἶπα, αὐτὸ ὅμως θὰ γίνεταί σιγὰ σιγὰ μὲ τὸν καιρὸ, ὅσο θὰ δυναμώη καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μας ζωὴ. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τώρα μπορεῖ μὲ τὴ σωστὴ ὀργάνωση ν' ἀντικρίσωμε καὶ νὰ ἱκανοποιήσωμε ὡς ἓνα σημεῖο τὴν ἀνάγκη αὐτή. Γιὰ τὰ περισσότερα βέβαια μαθήματα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς πραγματικὰ βοηθήματα μόνο ἀπὸ δικούς μας ἐπιστήμονες μποροῦν νὰ βγοῦν, ἀφοῦ τῆ δική μας ζωὴ ἔχουν νὰ ἐρευνήσουν. Καὶ αὐτὸ ὅπως εἶπα θὰ γίνῃ μὲ τὸν καιρὸ, ἀλλὰ καὶ σήμερα εἶναι δυνάμεις ποὺ σὲ ὀρισμένους κλάδους μποροῦν νὰ δώσουν τὸ ἔργο ποὺ χρειάζεται, φτάνει μόνο νὰ μποῦν ὀρισμένα ὄρια καὶ κατευθύνσεις σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ ποὺ ἔχουν τὰ διάφορα ἐπιστημονικὰ ἐγχειρίδια. Καὶ ὅπου ὅμως εἶναι ἀδύνατο σήμερα νὰ γίνῃ τέτοια πρωτότυπη ἐργασία, μπορεῖ νὰ βοηθήσουν μεταφράσεις ἀπὸ διαλεχτὰ ξένα ἔργα γραμμένα μὲ τὸν ἴδιο σκοπὸ. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲ θὰ προκόψῃ, ἀν τὸ ἀφήσωμε στὴν ἀτομικὴ πρωτοβουλία ἢ καὶ στὴν πρωτοβουλία τῶν σχολῶν. Κι ἐδῶ τὸ πιὸ ἀποτελεσματικὸ μέσο νομίζω πὼς εἶναι αὐτὸ ποὺ εἶχαν προτείνει ἄλλοτε: ν' ἀναλάβῃ δηλαδὴ τὸ ζήτημα ἡ ἴδια ἡ Πολιτεία, νὰ ὀρίσῃ ἐπιτροπὴ ποὺ θὰ ξέρῃ τὴ δουλειά της, καὶ μὲ τὴ συνεργασία τῶν εἰδικῶν σὲ κάθε κλάδο νὰ φροντίσῃ μέσα σὲ ὀρισμένα χρονικὰ ὄρια γιὰ μιὰ τέτοια φοιτητικὴ βιβλιοθήκη.

Ζ'. Σύγκριση.

Ἄν συγκρίνωμε τὸ σημερινὸ πρόγραμμα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς μὲ τὸ πρόγραμμα ποὺ προτείνεται στὴ μελέτη αὐτή, βρίσκομε μεγάλες καὶ οὐσιαστικὲς διαφορὰς. Σημειῶνω τὶς σπουδαιότερες: α) Τὰ ἐπαγγελματικὰ πτυχία εἶναι πιὸ σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς γυμνασιακῆς διδασκαλίας καὶ μὲ τοὺς ὅρους τῆς ἐπιστημονικῆς μας ζωῆς. Ἐπειτα στὸ κάθε πτυχίον ἡ ἐπίδοσις στηρίζεται σὲ γερὴ μορφωτικὴ βία, ἔτσι ποὺ ν' ἀνοίγεται ὁ δρόμος γιὰ γόνιμη μελλοντικὴ εἰδίκευσις. β) Ἀπὸ τὸ πρόγραμμα λείπουν τ' αὐθύπαρχτα παραρτηματικὰ μαθήματα, καὶ ἀπὸ τὶς πραγματικὰς ἐπιστήμες τῆς σχολῆς, ἀπὸ τοὺς διάφορους κλάδους ἢ τὶς περιόδους των, ὑποχρεώνεται ὁ φοιτητὴς ν' ἀκούσῃ μονάχα ὅσα εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητα γιὰ τὴ μόρφωσίν του. Ἐτσι τὰ ὑποχρεωτικὰ μαθήματα εἶναι πολὺ λιγότερα παρὰ σήμερα, καὶ μάλιστα τὸν τελευταῖον χρόνον*. γ) Ἀκροάσεις, ἀσκήσεις καὶ φροντιστήρια πιάνουν συνολικὰ 84 ὥρες τὴν ἐβδομάδα ἀπέναντι στὶς 123 σημερινές· καὶ τὸ σπουδαιότερον ἐνῶ ἡ ἀναλογία τους τώρα μεγαλώνει ὅσο προχωρεῖ ὁ φοιτητὴς στὶς σπουδὰς του, ἀντίθετα μὲ τὴν πρότασίν μου λιγοστεύει σημαν-

* Ὁ φοιτητὴς θ' ἀκούῃ ὑποχρεωτικὰ σύμφωνα μὲ τὴν πρότασίν μου συνολικὰ 11-12 μαθήματα, καὶ μόνο στὸ ἱστορικὸ πτυχίον 15, ἐνῶ σήμερα ἀκούει 16. Τὸν Δ' χρόνο θὰ εἶναι παντοῦ 5-6 ἀπέναντι στὰ 8 τοῦ τωρινοῦ φιλολογικοῦ τμήματος καὶ τὰ 10 τοῦ ἱστοριοαρχαιολογικοῦ. Ἀκόμα φροντιστήρια θὰ εἶναι 3 τὸν Γ' καὶ 2 τὸν Δ' χρόνο, ἐνῶ σήμερα μποροῦν νὰ γίνουν στὸν Γ' 7 ἢ 11 καὶ τὸν Δ' 8 ἢ 10, δηλαδὴ κανένα.

τικά*. δ). Λείπουν οί τμηματικές εξετάσεις με τις ψυχολογικές τους συνέπειες και τὸ κομμάτιασμα τῶν σπουδῶν, χωρὶς ὅμως νὰ λείπη, καὶ ἡ συστηματικὴ παρακολούθηση, ἀκόμα καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν φοιτητῶν. Ἐπειτα μετὰ τις ἐνδιάμεσες προπτυχιακὲς εξετάσεις ἐλευθερώνονται τὰ δυὸ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ τὰ γενικὰ μαθήματα καὶ μπορεῖ ὁ φοιτητὴς ν' ἀφιερωθῆ στὰ πτυχιακά του. ε) Τὰ μαθήματα ποὺ θὰ ἐξετάζονται ἀπὸ εἰδικούς μέσα στὰ τέσσερα χρόνια εἶναι γενικὰ λιγότερα ἀπὸ τὰ μισά: 7 ἢ 8 ἀπέναντι στὰ τωρινὰ 16, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μάλιστα πολλὰ ἐξετάζονται στὸ κάθε τμῆμα δυὸ φορές. Μεγαλύτερη ὅμως σημασία ἔχει τὸ ὅτι τὰ πτυχιακὰ μαθήματα, ποὺ θὰ εἶναι ὅλα πραγματικὲς ἐπιστῆμες, περιορίζονται σὲ 4, καὶ μόνο στὸ ἱστορικὸ πτυχίον ἔχομε 5* καὶ αὐτὰ πάλι δὲν εἶναι πάντα ἰσότιμα μεταξὺ τους, καὶ πῶς πολὺ: ὁ φοιτητὴς ξεχωρίζοντας ἀνάμεσά τους ἓνα μάθημα τὸ δουλεύει πῶς βαθιὰ καὶ περισσότερο καιρὸ· ἐνῶ σήμερον ἐξετάζονται στὸ φιλολογικὸ τμῆμα 7 μαθήματα πτυχιακὰ, καὶ στὸ ἱστορικοαρχαιολογικὸ 11, ὅλα ἰσότιμα, τὸ ἴδιον ὁ βίος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν Βυζαντινῶν μετὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν τέχνην. στ) Μετὰ τὸ τωρινὸ πρόγραμμα τὸ ὑλικὸ τοῦ κάθε μαθήματος ποὺ ἐξετάζεται ἀφήνεται στὴ διάθεση τοῦ εἰδικοῦ, ὁ φοιτητὴς πελαγώνει συχνὰ στὴν ἀοριστία, καὶ ἀκόμα ἀναγκάζεται νὰ μελετᾷ ὅλα τὸ ἴδιον, μετὰ τὴν ἴδια προσοχὴ καὶ μετὰ τὴν ἴδια φυσικὰ προχειρότητα. Μετὰ τὴν πρότασή μου ὅμως τὰ βοηθητικὰ μαθήματα κρατοῦν τὴ βοηθητικὴ τους θέσιν, καὶ συνεξετάζονται σὲ κύρια μαθήματα μόνον ὅσα στοιχεῖα τους εἶναι ἀπαραίτητα. Ἐπειτα τὸ ὑλικὸ καὶ οἱ ἀπαιτήσεις στὴν ἐξέτασιν τοῦ κάθε μαθήματος θὰ εἶναι ὀρισμένα, καὶ στὰ γενικὰ, τὰ βασικὰ καὶ εἰδικὰ μαθήματα θὰ παίρνῃ ὁ φοιτητὴς τὴν περιοχὴν ποὺ προτιμᾷ καὶ θὰ τὴ μελετᾷ πῶς πλατύτερα καὶ βαθύτερα ἀπὸ τις ἄλλες. Τελειώνοντας τὴ σύγκρισιν ἀνάμεσα στὰ δυὸ προγράμματα πρέπει νὰ ξαναθυμίσω ὅτι τὸ ξαλάφρωμα τῶν φοιτητῶν ἀπὸ τις πολλὰς ἀκροάσεις, ἀπὸ τὸ πολὺ ὑλικὸ καὶ τις ἀδιάκοπες ἐξετάσεις δὲν ἔγινε γιὰ νὰ περνοῦν ὅσο μπορεῖ πῶς ἀκοπα τὰ χρόνια τῶν σπουδῶν τους. Σκοπὸς ἦταν νὰ λείψη ἡ ἀσκόπη σπατάλη τοῦ καιροῦ, τὸ φόρτωμα τῆς μνήμης, τὸ σκόρπισμα τῆς προσοχῆς καὶ τῆς ψυχῆς των, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ συγκεντρωθοῦν καὶ νὰ δουλέψουν ὑπεύθυνα καὶ σοβαρὰ. Ἀνάλογα μετὰ τις αὐστηρότερες καὶ οὐσιαστικὲς ἀπαιτήσεις ἢ δουλειὰ θὰ εἶναι τώρα πῶς πολλὴ καὶ πῶς βαριά, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ εἶναι δουλειὰ πραγματικὴ, οὐσιαστικὴ καὶ γόνιμη.

Ὅσο καλύτερη ὅμως καὶ ἂν εἶναι ἡ πρότασή μου ἀπὸ τὸ σημερινὸ πρόγραμμα, εἶναι καὶ σημεῖα ποὺ δὲ συμφωνοῦν μετὰ τις γενικὲς ἀρχὰς ποὺ εἶδαμε (π. σ. 35). Πρῶτα τὰ πτυχιακὰ μαθήματα εἶναι γενικὰ περισσότερα ἀπ' ὅσα θὰ ἔπρεπε, καὶ προπάντων στὸ ἱστορικὸ πτυχίον. Ἀλλὰ σύμφωνα μετὰ τοὺς δικούς μας ὅρους δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ μεγαλύτερος περιορισμὸς. Γιατὶ ἂν εἶναι νὰ δώσωμε οὐσιαστικὴ ἐπιστημονικὴ μὀρφωση, πρέπει ἀρχαῖα καὶ νέα ἑλληνικὰ νὰ γίνουν βασικὰ μαθήματα σὲ ὅλα τὰ πτυχία. Ἡ ἀνάγκη ὅμως αὐτὴ ἔφερε κι ἓνα ἄλλο ἀκόμα μειονέκτημα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν γενικῶν ἀρχῶν: Σὲ ὅλα τὰ πτυχία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φιλολογικὸ, τὰ πτυχιακὰ μαθήματα δὲν ἔχουν τὴν ἐσωτερικὴ ἐνότητα καὶ συγκέντρωση ποὺ ζητήσαμε. Γιατὶ ἂν τ' ἀρχαῖα ἑλληνικὰ πλησιάζ-

* Στὴν πρότασή μου ὄρες κατὰ χρόνια 24, 24, 18 — 20, 16 — 18 ἀπέναντι σὲ 27, 31, 33 — 34, 32.

ζουν κάπως τὰ εἰδικὰ μαθήματα τουλάχιστο μ' ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τους, τὰ νεοελληνικὰ μένουν σὰν κάτι ξεχωριστό, καὶ κοντὰ στὴν τέχνη π. χ. ἢ τὴ φιλοσοφία εἶναι ἀπλή παράταξη. Τὰ μειονεκτήματα αὐτὰ τὰ βρίσκομε βέβαια καὶ σὲ ξένα πτυχία, κάποτε μάλιστα καὶ σὲ μεγαλύτερο βαθμό, ὅπως π. χ. στὰ παλιὰ βραυαρικά*. Ἐκεῖ ὅμως δὲν ἔχομε ἓνα ἄλλο μειονέκτημα ποὺ παρουσιάζει ἡ πρότασή μου. Ἐκεῖ συνήθως ὁ φοιτητὴς ἀντικρίζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τρεῖς τέσσερες κύριες ἐπιστῆμες ποὺ ἔχει νὰ ἐξετασθῆ στὰ πτυχιακὰ, μ' αὐτὲς καταγίνεται κι αὐτὲς προέχουν σὲ ὅλα τὰ χρόνια τῶν σπουδῶν του. Γι' αὐτὲς βέβαια χρειάζονται καὶ πολλές βοήθητικὲς γνώσεις, αὐτὲς ὅμως ἢ τίς κατέχει κιόλας ὁ φοιτητὴς ἀπὸ τὸ γυμνάσιον, ἢ τίς ἀποχτᾶ τίς περισσότερες μόνος του μὲ τὴν ἰδιαίτερη μελέτη καὶ ἂν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀκούσῃ μερικὲς σχετικὲς παραδόσεις, περιορίζεται στὴν ἀκρόαση παίρνοντας ὅ,τι τοῦ χρειάζεται. Καὶ τὸ σπουδαιότερον ὅλα αὐτὰ συνεξετάζονται μὲ τὰ κύρια μαθήματα. Ἔτσι ἡ προσοχὴ του μένει πάντα σ' αὐτὰ καὶ τ' ἄλλα παίρνουν πραγματικὰ βοηθητικὴ θέση. Στὴν πρότασή μου ὅμως μονάχα ὡς ἓνα σημεῖον τὸ κατόρθωσα αὐτό. Ἄν τὴ συγκρίνωμε βέβαια μὲ τὸ σημερινὸ πρόγραμμα, ἡ διαφορὰ ὅπως εἶδαμε εἶναι μεγάλη, ἀφοῦ ἰδιωτικὸς, δημόσιος βίος καὶ θρησκεία δὲν εἶναι πιά χωριστὰ μαθήματα καὶ στοιχεῖα τους μόνο συνεξετάζονται εὐκαιριακὰ, ὅπως καὶ στοιχεῖα ἀπὸ δυὸ περιόδους τῆς ἱστορίας. Ἀκόμα ἂν τὰ μαθήματα τῆς γλωσσολογίας, τῆς βυζαντινῆς τέχνης, κάποτε καὶ τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας εἶναι ὑποχρεωτικά, καὶ αὐτὰ συνεξετάζονται. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶναι λίγα καὶ ὅσα ὑποχρεώνεται ν' ἀκούσῃ ὁ φοιτητὴς καὶ νὰ τὰ ἐξετασθῆ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς ποὺ τὰ διδάσκουν. Ἔτσι ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, ποὺ καὶ σὲ ἀρκετὲς ξένες χώρες ἐξετάζεται χωριστὰ ἀπὸ εἰδικὸ καθηγητὴ, σύμφωνα μὲ τὴν πρότασή μου ἔχει νὰ ἐξετασθῆ στὰ προπτυχιακὰ καὶ σὲ τρία ἀκόμα μαθήματα. Κι αὐτὸ εἶναι φυσικὸ νὰ δυσκολεύῃ τὸ φοιτητὴ καὶ νὰ παραστρατίζῃ τὴν προσοχὴ του ἀπὸ τὰ πτυχιακὰ μαθήματα. Ἔτσι καὶ ἡ δική μου πρόταση, ὅσο κι ἂν περιόρισε τὸν ἐγκυκλοπαιδισμό, δὲν κατόρθωσε νὰ τὸν ἀποφύγῃ. Ὑστερα ὅμως ἀπ' ὅσα εἶπα παραπάνω γιὰ τὸ κάθε μάθημα, ἐλπίζω νὰ φάνηκε καθαρὰ ἡ ἀντικειμενικὴ ἀνάγκη ποὺ ἐπιβάλλει τόσες ὑποχρεωτικὲς ἀκροάσεις καὶ τὴν προπτυχιακὴν ἐξέταση ὀρισμένων γενικῶν μαθημάτων. Συνέπεια τῆς ἀνάγκης αὐτῆς εἶναι ἀκόμα καὶ τὸ ὅτι οἱ ὄρες ποὺ πιάνουν κάθε χρόνο ἀκροάσεις καὶ φροντιστήρια εἶναι πολὺ περισσότερες ἀπὸ τ' ὄριον ποὺ βρήκαμε σωστό. Ἄν ὅμως ἡ πρότασή μου δὲν κατόρθωσε νὰ πλησιάσῃ στὶς γενικὲς ἀρχές ὅσο τὸ ἔχουν κατορθώσῃ ἄλλοι, δημιουργεῖ τουλάχιστο τοὺς ὅρους ποὺ θὰ μᾶς βγάλουν ἀπὸ τὴ σημερινὴ κατάστασι καὶ θὰ ἐλευθερώσουν καὶ καθηγητὴ καὶ φοιτητὴ τὸν ἓναν ἀπὸ τὸν ἄγονο μονόλογον τῶν παραδόσεων του ἐμπρὸς σὲ κουρασμένο ἀκροατήριον, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ δουλέψῃ πραγματικὰ, ἔστω καὶ μὲ λίγους νέους, καὶ τὸν ἄλλον ἀπὸ τὴν ἀνεργὴ στάσι ποὺ φορτώνει μονάχα τὴ μνήμη καὶ τοῦ ἐμποδίζει κάθε σωστὴ δουλειά, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ μορφωθῆ ἀνάλογα μὲ τίς δυνατότητες τῆς ἐπιστημονικῆς μᾶς ζωῆς.

* Βλ. ἐπίμετρο.

Τώρα που τελείωσε τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπαγγελματικῶν πτυχίων, πρέπει ν' ἀντικρίσω τὴν ἀκόλουθη ἀπορία ποὺ ἀσφαλῶς θὰ γεννηθῆ σὲ πολλοὺς ἀναγνῶστες: Οἱ ἀπόφοιτοι τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς θὰ δουλέψουν στὴ μέση παιδεία. Σκοπὸς ὅμως τῆς μέσης παιδείας δὲν εἶναι μόνο νὰ καλλιεργήσῃ τὸ πνεῦμα τῆς νέας γενιᾶς μὲ τὰ μαθήματα ποὺ θὰ διδάσκουν οἱ διάφοροι εἰδικοί, ἀλλὰ νὰ μορφώσῃ σῶμα, πνεῦμα καὶ ἦθος, ὁλόκληρο τὸν ἄνθρωπο, νὰ τὸν μορφώσῃ σύμφωνα μὲ τὴν κατεύθυνση ποὺ χαράζει τὸ ἰδανικὸ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Ἐνα ἰδανικὸ ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸ βαθύτερο εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὑψώνεται σὰν κατηγορικὴ ἐπιταγὴ σὲ ὅλους τοὺς σύγχρονους λαοὺς, ἀλλὰ προπάντων στὴ δική μας παιδεία. Γιατὶ εἶναι ἰδανικὸ ποὺ τὸ ἔστησε γιὰ πρώτη φορὰ ἡ γῆ αὐτὴ καὶ ὁ λαὸς τῆς, καὶ ἔχει ζυμωθεῖ μὲ τὸ αἷμα τοῦ μέσα στὴν πολύχρονη ἱστορία καὶ παράδοσή του. Τὸ νόημά του συγκεντρώνεται στὸ νόημα τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς²⁹, καὶ οὐσία του εἶναι ὁ ἀνθρωπισμός· μὲ δυὸ λόγια: ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος καὶ πολίτης, ἡ Πολιτεία τῶν ἐλεύθερων ἀνθρώπων. Τὰ θεμέλια γιὰ τὸ ἰδανικὸ αὐτό, τὶς βασικὲς ἀρετὲς καὶ ἰκανότητες θὰ τὶς δουλέψῃ στὴ νέα γενιὰ τὸ σχολεῖο μὲ τὴ σχολικὴ ζωὴ καὶ ἐργασία, μὲ τὸ ζωντανὸ παράδειγμα τοῦ προσωπικοῦ, μὲ ὅλη του τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ θὰ εἶναι ποτισμένη μὲ τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς, τῆς δουλειᾶς καὶ τὴν ἐντατικὴ προσπάθεια γιὰ τὴν προκοπὴ ἀτόμου καὶ συνόλου. Καὶ ἡ διδασκαλία θὰ τὸ φωτίζῃ πολύτροπα, τόσο μὲ τὰ φυσιογνωστικὰ μαθήματα, ὅσο καὶ μὲ τὰ ἱστοριοφιλολογικὰ, καὶ προπάντων μ' αὐτά. Ἄν μὲ τὰ πρῶτα θὰ γνωρίζῃ ἡ νέα γενιὰ τὴν ἐλληνικὴ γῆ καὶ τὰ προβλήματα ποὺ προβάλλουν στὸ λαὸ τῆς ἀπὸ τὴν ἰδιοσύστασή της, μὲ τὰ δεύτερα δὲ θὰ καταλαβαίνει μόνο βαθύτερα τὰ προβλήματα αὐτά, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχολογία τοῦ λαοῦ θὰ γνωρίζῃ καὶ τὸν ἠθικὸ τοῦ κόσμου, ὅπως καθρεφτίζεται στὴν ἱστορία καὶ τὴν παράδοσή του. Σ' αὐτὴ θὰ ἰδῆ ἐνσαρκωμένες τὶς πιὸ ὑψηλὲς ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες. Κι ἔρχεται τώρα τὸ ἐρώτημα: Γιὰ νὰ μπορέσῃ ὁ δάσκαλος ν' ἀνταποκριθῆ μὲ τὴ διδασκαλία του, μὲ τὴ στάση του καὶ τὴ ζωὴ του στὸ ἰδανικὸ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, δὲ χρειάζεται τάχα καὶ εἰδικότερη γι' αὐτὸ προετοιμασία μὲ ἰδιαίτερο μάθημα στὸ πανεπιστήμιο;

Ἡ ἀπάντηση στὸ παραπάνω ἐρώτημα μπορεῖ κατὰ τὴ γνώμη μου νὰ εἶναι ἀρνητικὴ. Γιατὶ τὸ πρόγραμμα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, ὅπως προτείνεται στὴ μελέτη αὐτὴ, ἔχει γιὰ ὅλα τὰ πτυχία βᾶση τὰ δικά μας κλασικὰ γράμματα συνυφασμένα μὲ τὰ νέα ἐλληνικὰ καὶ ὡς βοηθητικὰ ἢ γενικὰ ἔρχονται ἡ φιλοσοφία, ἡ ἱστορία καὶ ἡ τέχνη. Ἡ οὐσία ὅμως τῶν μαθημάτων αὐτῶν, ὅταν διδάσκονται καὶ σπουδάζονται καλὰ καὶ ὅπως τὸ ἓνα συμπληρῶνει τὸ ἄλλο, εἶναι ἡ βαθύτερη γνώση, τὸ ζήσιμο τοῦ ἰδανικοῦ ποὺ εἶπαμε. Καὶ ἀκόμα τὸ ἰδανικὸ αὐτὸ θὰ τὸ φωτίσῃ καὶ τὸ μάθημα τῶν παιδαγωγικῶν ὄχι μόνο μὲ τὸ σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπιτυχία του, μέσα ποὺ ὅλα κινοῦνται πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση. Ἐτσι χωριστὴ διδασκαλία κατὰ τὴ γνώμη μου δὲν εἶναι ἀπαραίτητη. Ἄν ὅμως παρ' ὅλα αὐτὰ ἐπικρατοῦσε ἡ ἀντίθετη γνώμη, νομίζω ὅτι σὲ τέτοια περίπτωση θὰ ἔφτανε μέσα στὰ κλασικὰ κείμενα νὰ εἶναι ὑποχρεωτικὸ καὶ ὁ ἐπιτάφιος τοῦ Περικλῆ, καὶ τὴ διδασκα-

λία του νὰ τὴν παρακολουθοῦν καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι φοιτητὲς ὅσοι θὰ δουλέψουν στὴ μέση παιδεία. Ὅσο γιὰ τὴν ἀνάγκη μὲ τὴ στάση του καὶ τὴ ζωὴ του ὁ κάθε δάσκαλος νὰ εἶναι ζωντανὸ παράδειγμα ἐλεύθερου ἀνθρώπου καὶ πολίτη, αὕτὴ θὰ ἰκανοποιηθῆ ἂν πραγματωθοῦν οἱ ὅροι τῆς ἐπιλογῆς τῶν φοιτητῶν καὶ τῆς σωστῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας στὸ πανεπιστήμιο, καὶ κοντὰ σ' αὐτοὺς μιὰ πλούσια καὶ δυναμογόννα φοιτητικὴ ζωὴ. Σχετικὰ μάλιστα μ' αὕτὴ νομίζω ὅτι ἡ ἐπιτυχία θὰ ἦταν μεγαλύτερη, ἂν μπορούσαν οἱ μελλοντικοὶ δάσκαλοι τῆς μέσης παιδείας — ὅσοι τουλάχιστον ἔρχονται ἀπὸ χωριὰ καὶ ἐπαρχιακὲς πόλεις — νὰ ζοῦν στὰ χρόνια τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν τους σὲ οἰκοτροφεῖα ὀργανωμένα μὲ τὴν ἐποπτεία καθηγητῶν ἔτσι, ποὺ νὰ δίνουν εὐκαιρία στὸ φοιτητὴ νὰ ζήσει σὲ μιὰ ἐξυψωτικὴ ἀτμόσφαιρα.

Β. ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΠΤΥΧΙΑ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ

α. Τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα. — Ἐπέμεινα τόσο πολὺ στὰ ἐπαγγελματικὰ πτυχία, γιατί ἡ σημασία τους εἶναι βαρύτερη γιὰ ὅλη τὴν πνευματικὴ μας ζωὴ. Ὀλόκληρο τὸ ἔργο τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς περιορίζεται σήμερα σ' αὐτά. Στὴ φιλολογία πάνε μονάχα ὅσοι θέλουν νὰ δουλέψουν στὴ μέση παιδεία καὶ στὸν ἀρχαιολογικὸ κλάδο, καὶ γιὰ τὸ ἐπάγγελμά τους φτάνει τὸ ἐπαγγελματικὸ πτυχίον· τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα τοὺς εἶναι ἄχρηστο γιὰ τὴ σταδιοδρομία τους. Ἐτσι τὸ δίπλωμα αὐτό, ποὺ ἀναγκάζει τὸν ὑποψήφιο νὰ δουλέψῃ βαθύτερα σὲ μιὰ ἐπιστήμη καὶ νὰ παρουσιάσῃ σ' αὕτὴ σοβαρὴ καὶ πρωτότυπη ἐπιστημονικὴ διατριβή, τὸ ζητοῦν μόνον ὅσοι πτυχιούχοι σκέπτονται ν' ἀκολουθήσουν ἀκαδημαϊκὸ στάδιο. Καὶ αὐτοὶ μετριοῦνται στὰ δάχτυλα, καὶ οἱ περισσότεροὶ τους πάλι τὸ παίρνουν ὕστερα ἀπὸ εἰδικότερες σπουδὲς σὲ ἄλλες χώρες. Καὶ στὰ ξένα πανεπιστήμια τὸ κύριο βέβαιον εἶναι τὰ ἐπαγγελματικὰ πτυχία. Ἐκεῖ ὅμως ἔχομε, ὅπως εἶδαμε, καὶ ἄλλα πτυχία μ' ἐλεύθερο συνδυασμὸ μαθημάτων ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἄσχετα μὲ τὴ μέση παιδεία, καὶ ἀκόμα τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα, ἢ μόρφωση δηλαδὴ νέων, καὶ νέων πολλῶν μὲ σκοπὸ καθαρὰ ἐπιστημονικόν, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς.

Τέτοιος περιορισμὸς τῆς δικῆς μας σχολῆς, καὶ ἂν ἀκόμα κατορθώσῃ νὰ δίνῃ μὲ τὰ ἐπαγγελματικὰ τῆς πτυχία μόρφωση οὐσιαστικὴ, στενεύει καὶ ζημιώνει τὸ σκοπὸ τῆς. Γιατὶ τὰ πτυχία αὐτὰ ἔχουν μόνον γυμνασιακὰ μαθήματα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τέχνην, καὶ ἀποκλείονται ἔτσι ἢ περιορίζονται στὸ ἐλάχιστον ἄλλες ἐπιστῆμες, ἐπιστῆμες μάλιστα ποὺ ἔχουν μεγάλη σημασία γιὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πολιτισμοῦ μας, ὅπως π. χ. ἡ βυζαντινὴ φιλολογία, ἡ λαογραφία, ἡ γλωσσολογία κ. ἄ. Ἐπειτα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποκλειστικὴ, βαθύτερη δηλαδὴ κι ἐντατικὴ ἐπιστημονικὴ ἐργασία σὲ ὀρισμένον κλάδον, ὅταν τὰ μαθήματα εἶναι πολλὰ, ὅπως εἶναι ἀναγκαστικὰ στὰ ἐπαγγελματικὰ πτυχία. Καὶ ἀκόμα μὲ τὸν περιορισμὸν αὐτὸν στενεύει καὶ ὁ κύκλος τῶν φοιτητῶν, ἀφοῦ στὴ φιλοσοφικὴ σχολῇ πρέπει νὰ πάνε μόνον ὅσοι θέλουν ν' ἀκολουθήσουν τὸ ἐπάγγελμα καὶ τὸ πρόγραμμα ποὺ ὀρίζουν τὰ λίγα πτυχία τῆς.

Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ ξανοίξουν τὰ στενὰ ὅρια τῆς σχολῆς, νὰ δημιουργηθοῦν οἱ ὅροι ποὺ θὰ σπρώξουν ἰκανοὺς ἐργάτες στὶς διάφορες

έπιστήμες της και θά πλατύνουν και τόν κύκλο τῶν φοιτητῶν της. Τέτοιο βέβαια ξάνοιγμα ἀπό μέσα κυρίως θαρρῆ, θάναι ὄριμος και ἀναγκαῖος καρπός τῆς δικῆς της δημιουργικῆς ἐργασίας. Βάση θά εἶναι πάντα τὰ ἐπαγγελματικά πτυχία, οἱ περισσότεροι νέοι θά φοιτοῦν στή σχολή γιά νά πάρουν ἕνα ἀπό τὰ πτυχία αὐτά. "Αν ὅμως γίνῃ γι' αὐτά ἕνα πρόγραμμα τῆς προκοπῆς, πού νά τρέφῃ και νά δυναμώνῃ ἀντί νά σκοτώνῃ τήν ὄρεξη και τήν ἱκανότητα τῶν φοιτητῶν γιά ἐπιστημονική μελέτη, κι ἐργασία, ἂν μαζί μέ τὸ πρόγραμμα πραγματοποιοῦν και οἱ δυὸ ἄλλοι ὄροι πού τοὺς βρήκαμε ἀπαραίτητους γιά τήν ἐπιτυχία τῆς σχολῆς, ἡ σωστή δηλαδή ἐπιλογή φοιτητῶν και προσωπικοῦ, τότε δέ θάναι λίγοι ὄσους θά σπρώχνῃ ἐσωτερική ἀνάγκη στήν ἐπιστήμη και τήν καλλιέργειά τους. Τότε τὸ διδακτορικό δίπλωμα θά πάρῃ ἀληθινή ζωή και σημασία γιά τοὺς πτυχιούχους της. Τήν ἀνάγκη ὅμως αὐτή μπορεῖ και πρέπει νά τῇ βοηθησομε και μέ μέσα ἐξωτερικά. Σήμερα τὸ διδακτορικό δίπλωμα τὸ χρειάζεται μονάχα ὅποιος πηγαίνει γι' ἀκαδημαϊκὸ στάδιο. "Αν ὅμως τὸ δίπλωμα αὐτὸ μπορεῖ νά βοηθῆ ἕνα πτυχιούχο τῆς σχολῆς και στή σταδιοδρομία του στή μέση παιδεία, τότε στοὺς ὄρους πού εἶπα προσθέτομε παραπάνω κι ἕνα ἐλατήριο ἐξωτερικὸ μὰ σοβαρό, πού θά τοῦ δυναμώσῃ τήν ἐσωτερική ἀνάγκη νά κάνῃ βαθύτερες σπουδές σέ μιὰ ἐπιστήμη, ὅποια τὸν τραβᾷ περισσότερο, ἄς εἶναι και ἄσχετη μέ τῇ γυμνασιακῇ διδασκαλία. Τέτοια βοήθεια θά εἶναι ἂν π. χ. ὅποιος ἔχει διδακτορικὸ δίπλωμα διδάσκῃ στό γυμνάσιο λιγότερες ὥρες ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἢ και σέ ἀνώτερες τάξεις, ἂν τὸ δίπλωμα δίνῃ ἕνα προσὸν παραπάνω γιά μετάθεση σέ μεγάλη πόλη ἢ γιά ἐκπαιδευτικὴ ἀδεια σέ ξένα πανεπιστήμια, ἴσως ἀκόμα και γιά τήν προαγωγή του σέ ἀνώτερο βαθμὸ *, και πιὸ πέρα, ἂν τὸ δίπλωμα χρειάζεται γιά τὸ διορισμὸ σέ εἰδικές θέσεις, ὅπως π. χ. τὸ ἱστορικὸ ἢ τὸ λαογραφικὸ ἀρχεῖο και τὸ λεξικό. Γιά νά τονωθῇ τέτοια τάση στοὺς διορισμένους ἐκπαιδευτικούς, πρέπει ἀκόμα και οἱ ὄροι τῆς ἐργασίας στὰ γυμνάσια νά γίνουν γιά ὄλους πιὸ εὐνοϊκοί, δηλαδή νά μὴν εἶναι ὑποχρεωμένοι — και μάλιστα οἱ νέοι — νά διδάσκουν κανονικά 28 ὥρες τήν ἐβδομάδα, και σέ τάξεις ἀπὸ 70 ὠς 100 κάποτε παιδιά! Προϋπόθεση βέβαια πολυδάπανη, χωρὶς ὅμως αὐτὴ ὄχι μόνο οἱ λίγοι δέ θάχουν καιρὸ νά καταγίνουν και μέ ἰδιαίτερες ἐπιστημονικὲς μελέτες, ἀλλὰ και τὸ ἔργο τῶν πολλῶν στή μέση παιδεία θάναι πάντα λευφὸ.

Ὁ πτυχιούχος ὑποψήφιος γιά τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα, ὅπως θά συγκεντρώνεται σέ μιὰ μόνο κύρια ἐπιστήμη, θά ἔχῃ ὄλη τήν ἀνεση νά δουλέψῃ σ' αὐτὴ βαθύτερα ἀπ' ὅτι θά μπορούσε νά τὸ κάνῃ στίς πτυχιακὲς του ἐξετάσεις. "Ετσι και οἱ ἐπιστημονικὲς ἀπαιτήσεις ἐδῶ θά εἶναι μεγαλύτερες και αὐστηρότερες, και στήν ἐπιστημονικὴ διατριβή του και στή σχετικὴ προφορικὴ δοκιμασία. Στὰ πτυχιακὰ μέ τῇ μικρῇ σχετικὰ προκριματικῇ του ἐργασία θά πρέπει νά δείξῃ ὅτι «κατέχει καλά τὸ θέμα του και τῇ σχετικῇ βιβλιογραφίᾳ, ὅτι μπορεῖ στήν ἐπιστήμη πού προτίμησε νά δουλεύῃ ἕνα θέμα μέ αὐτοτέλεια και σύμφωνα μέ τήν ἐπιστημο-

* Λέω ἕνα προσὸν γιατί αὐτὸ μόνο του δέν εἶναι ἀρκετό. Τὸ ἴδιο ὅμως δέν εἶναι ἀρκετό και τὸ κύριο, και συχνὰ τὸ μόνο κριτήριό πού ἔχουν σήμερα γιά τήν τοποθέτηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν σέ μεγάλα κέντρα και τήν προαγωγή στοὺς ἀνώτατους βαθμοὺς τῆς μέσης παιδείας, οἱ ἐκθέσεις δηλαδή τῶν γενικῶν ἐπιθεωρητῶν. *Εδῶ θά ἔπρεπε νά μελετηθῇ ἀντί θά μπορούσε νά γίνῃ κάτι ἀνάλογο μέ τῇ γαλλικῇ agrégation.

νική της μέθοδο, και ακόμα ν' αναπτύσσει και διατυπώνει τις σκέψεις του καθαρά, με τάξη και ακριβολογία». Ἡ διδακτορική ὅμως διατριβή τοῦ πτυχιούχου θάναι πλατύτερη, κι ἐκτός ἀπὸ τις παραπάνω ἰκανότητες θά ζητοῦμε ακόμα ἀπ' αὐτὴ νὰ «συνεισφέρει στὴν ἐπιστήμη κάτι πού ν' ἀξίζει νὰ τὸ προσέξῃ κανεὶς», νάχη δηλαδή κάτι πρωτότυπο και δημιουργικό. Τὸ ἴδιο και ἡ προφορική ἐξέταση θά εἶναι βαθύτερη, πιὸ λεπτομερειακή, μαζί ὅμως και πιὸ πλατιά.

Τὸ κανονικό θά εἶναι νὰ παίρνουν τὸ διδακτορικό δίπλωμα ὕστερα ἀπὸ τὸ ἐπαγγελματικό πτυχίο, και ἄρκετοὶ μάλιστα ὅταν πιά θά ὑπηρετοῦν στὴ μέση παιδεία ἢ και σὲ ἄλλη δημόσια ὑπηρεσία· και σ' αὐτούς θά μπορούσε νὰ γίνονται ἀπὸ τὴν Πολιτεία ὀρισμένες εὐκολίες. Τοὺς λίγους ὅμως ξεχωριστοὺς πτυχιούχους πού ἔχουν δείξει ἐξαιρετική κλίση και ἰκανότητα σ' ἓναν κλάδο ἐπιστημονικό, μπορεί νὰ τοὺς βοηθᾷ τὸ ἴδιο τὸ πανεπιστήμιο με ὑποτροφία ἢ ἄλλο μέσο γιὰ νὰ δουλεύουν ὀρισμένο χρονικό διάστημα κοντὰ σ' ἓναν εἰδικό γιὰ τὸ διδακτορικό δίπλωμά τους.

Μὲ τὸ δίπλωμα αὐτὸ ξεφεύγομε ὡς ἓνα σημεῖο ἀπὸ τὰ στενὰ ὄρια τῆς γυμνασιακῆς διδασκαλίας, ἀφοῦ ἓνας πτυχιούχος θά μπορῇ νὰ καταγίνῃ εἰδικά και μ' ἐπιστήμη πού δὲ θά διδάσκεται στὰ μέσα σχολεῖα, ὅπως τὴ λαογραφία, τὴν παιδαγωγική, τὴ γλωσσολογία κ. ἄ. Γιατί τὸ κύριο σ' αὐτὸ εἶναι ἡ ἰκανότητα γιὰ ἐπιστημονική γενικά ἐργασία, και μάλιστα ἐργασία πού προάγει τὴν ἐπιστήμη. Ἐνα τέτοιο ὅμως μονάχα ξάνοιγμα δὲ φτάνει οὔτε γιὰ τὴ σχολὴ οὔτε και γιὰ τοὺς φοιτητές της. Εἶναι καθὼς εἶπα και νέοι πού ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πᾶνε στὴ σχολὴ ἀπὸ κλίση μόνο γιὰ ὀρισμένη ἐπιστήμη ἢ ἐπιστῆμες, πού δὲ λογαριάζουν ὅμως νὰ δουλέψουν ἀργότερα στὴ μέση παιδεία, παρὰ σκοπὸς τους εἶναι τὸ ἀκαδημαϊκό ἢ ἄλλο ἐλεύθερο στάδιο. Τέτοιοι νέοι εἶναι βέβαια σήμερα σπανιότατες ἐξαιρέσεις, μόλα ταῦτα ὑπάρχουν, και στὸ μέλλον θάναι περισσότεροι, ἂν ἡ ἐργασία τῆς σχολῆς γίνῃ οὐσιαστική και πολύμερη. Ἐκτός ὅμως ἀπ' αὐτούς, και ἄλλους πού πᾶνε με ὀρισμένο σκοπὸ τὸ δασκαλικὸ ἐπάγγελμα μπορεί ἀπὸ νωρὶς νὰ τοὺς τραθῆξῃ ἐπιστημονικός κλάδος ἄσχετος με τὰ γυμνασιακὰ μαθήματα, νὰ θελήσουν νὰ καταγίνουν ἰδιαίτερα μ' αὐτόν, ν' ἀφιερωθοῦν στὴν ἐπιστήμη μονάχα και νὰ παραμερίσουν τὸ δάσκαλο. Τέτοιους νέους τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπαγγελματικῶν πτυχίων δὲν μπορεί νὰ τοὺς ἱκανοποιήσῃ, ὅπως δὲν ἱκανοποιεῖ οὔτε και τὸ προσωπικό πού τὰ μαθήματά του ἔχουν στὰ πτυχία αὐτὰ περιφερειακή ἢ και καμιά σημασία. Γι' αὐτὸ εἶναι σωστό, ἂν και θά πρόκειται πάντα γιὰ ἐλάχιστο ποσοστὸ ἀπὸ τοὺς φοιτητές τῆς σχολῆς, νὰ γίνῃ και σὲ μᾶς ὅ,τι γίνεται και σὲ ἓνα πανεπιστήμια, ν' ἀνοίξουν δηλαδή στὴ φιλοσοφική σχολὴ και ἄλλοι δρόμοι σπουδῶν ἐκτός ἀπὸ τὰ ἐπαγγελματικά πτυχία. Και σὲ περιπτώσεις ὅπως οἱ παραπάνω μορεῖ νομίζω νὰ γίνῃ τύπος πτυχίου ἀνάλογος με τὸ διδακτορικό δίπλωμα τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων. Ἀπ' ὅλες δηλαδή τις ἐπιστῆμες τῆς σχολῆς νὰ διαλέγῃ ὁ φοιτητὴς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τρεῖς μόνο, τὴ μιά ὡς κύρια και τις ἄλλες γιὰ δεύτερες. Τὸ κέντρο τοῦ βάρους στὶς σπουδές του θά πέφτῃ στὴν πρώτη, και σ' αὐτὴ θά κάνει τὴν ἐπιστημονική του διατριβή. Ἐδῶ τὸ ξαλάφρωμα ἀπὸ τὰ πολλὰ μαθήματα τῶν ἐπαγγελματικῶν πτυχίων θ' ἀφήνῃ τὸ φοιτητὴ πιὸ ἐλεύθερο γιὰ νὰ συγκεντρώνεται και νὰ ἐργάζεται πιὸ ἐντατικά, ἐπομένως

καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς ἀξιώσεις ἀπὸ τὸ κύριο μάθημα καὶ τὴ διατριβὴ θὰ εἶναι αὐστηρότερες παρὰ στὶς πτυχιακὲς ἐξετάσεις. Στὴν ἐκλογή τῶν μαθημάτων θὰ ἔχη ὁ φοιτητὴς ἐλευθερίαν νὰ διαλέξῃ ὅποια προτιμᾷ, ἀπ' αὐτὰ βέβαια ποὺ διδάσκονται στὶς δικές μας σχολές καὶ εἶναι πραγματικὲς ἐπιστῆμες καὶ ὄχι τεχνικὲς μόνο ἱκανότητες ἢ γνώσεις. Ὁ συνδυασμὸς τους ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὀλότελα ἐλεύθερος, ἀλλὰ θὰ περιορίζεται ἀπὸ τὰ ὄρια ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἀναγκαία συνάρτηση ἑνὸς ἀγαθοῦ μὲ ἄλλο καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ μὀρφωση, τὸ νόημά της*· κι αὐτὸ ἀκόμα περισσότερο ἀφοῦ τὸ διδακτορικὸ δίπλωμα θ' ἀνοίγῃ τὸ δρόμο καὶ γιὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸ στάδιο. Γιὰ τὸν ἴδιον λόγο νομίζω ὅτι δὲν μπορεῖ καὶ σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὸ δίπλωμα νὰ ξεφύγωμε ἀπὸ τὴ σημασία τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν· τὸ μάθημα δηλαδὴ αὐτὸ νὰ εἶναι πάντα ἕνα μέσα στὰ τρία τῶν σπουδῶν, ἔστω καὶ ὡς δεῦτερο, ἐνῶ τὰ νεοελληνικὰ μποροῦν νὰ πάρουν θέσιν βοηθητικὴν.

β. Ἐλεύθερα πτυχία.— Πτυχία ἐλεύθερα καὶ γι' ἄλλα στάδια ἐκτός ἀπὸ τὸ ἀκαδημαϊκὸ στὴ φιλοσοφικὴ σχολή, ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτικὸ καὶ τὸν ἀρχαιολογικὸ κλάδο, εἶναι ζήτημα ἂν μποροῦν νὰ σταθοῦν μὲ τὴ σημερινὴ ἀνάπτυξη τῶν φιλολογικῶν ἐπιστημῶν καὶ γενικότερα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Ἴσως ὅμως κάτι νὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ μαθημάτων κι ἀπὸ ἄλλες σχολές, καὶ εἰδικότερα τῆς νομικῆς, πτυχία ποὺ θ' ἀνοίγαν τὸ δρόμο καὶ γι' ἄλλα δημόσια ἢ ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα, καὶ θὰ βοηθοῦσαν τὸν κάτοχό τους νὰ δουλέψῃ σ' αὐτὰ καλύτερα ἀπ' ὅ,τι γίνεται τώρα. Ἐτσι γιὰ τὸ διπλωματικὸ π. χ. στάδιο δὲ θὰ μποροῦσε τάχα νὰ μὴ δίνῃ δικαίωμα μόνο τὸ πτυχίον τοῦ νομικοῦ ἢ ἔστω καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλο ποὺ θὰ συνδυάζῃ μαθήματα ὅπως τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ διεθνικὸ δίκαιον μὲ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴ φιλοσοφίαν της; Ἡ καὶ στὴ δημοσιογραφίαν ἀκόμα, ὅσο καὶ ἂν πρόκειται γιὰ ἐλεύθερο ἐπάγγελμα, ἀνώτερες ὑπεύθυνες θέσεις δὲ θάταν πιὸ ἀποδοτικῆς, ἂν τὴν ἀπαραίτητη ἔμφυτη κλίση καὶ ἱκανότητα τοῦ δημοσιογράφου τὴ δυνάμωσαν καὶ τὴν πλούτιζαν συστηματικὲς σοβαρὲς σπουδὲς ἑνὸς πανεπιστημιακοῦ πτυχίου; Πτυχίου ὅπου ἀπὸ διάφορα πανεπιστημιακὰ μαθήματα, καθὼς ἡ νεοελληνικὴ π. χ. λογοτεχνία, ἡ ἱστορία, ἡ κοινωνιολογία, ἡ φιλοσοφία, ἡ πολιτικὴ οἰκονομία κ. ἄ. θὰ συνδυάζονταν λίγα ἀνάλογα μὲ τὴν κλίση τοῦ ὑποψήφιου; Εἶναι γνώμη ποὺ τὴ λέω μὲ μεγάλο δισταγμὸ καὶ μὲ τὸ μόνο σκοπὸ νὰ δώσῃ ἀφορμὴν σὲ σχετικὴ συζήτηση. Σὲ τέτοια ζητήματα μπορεῖ βέβαια νὰ βοηθήσῃ καὶ ἡ Πολιτεία, πραγματικὴ ὅμως βοήθεια θαρρῆ μόνον μέσα ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴ φιλοσοφικὴν σχολήν. Ὅσο οὐσιαστικότερη θὰ γίνῃ ἡ δικὴ της ἐργασία, τόσο καὶ ὁ ἀντίχτυπός της στὴν πνευματικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν μας ζωὴν θὰ εἶναι μεγαλύτερος, καὶ μ' αὐτὸν θὰ πλαταίνουν καὶ τὰ ὄρια τῆς δράσης της, καὶ ὁ κύκλος τῶν νέων ποὺ θὰ θέλουν νὰ παρακολουθοῦν συστηματικὰ μαθήματά της δὲ θὰ περιορίζεται μονάχα σὲ ὅσους ζητοῦν τὸ ἐπαγγελματικὸ πτυχίον. Γιὰ τὴν οὐσιαστικὴν ὅμως ἐργασίαν τῆς σχολῆς δὲ φτάνει μόνον τὸ σωστὸ

* Ἐτσι ὅταν κύριον μάθημα εἶναι τ' ἀρχαία ἐλληνικά, τὰ λατινικά πρέπει νὰ εἶναι ὑποχρεωτικά ἕνα ἀπὸ τὰ δεύτερα, ἢ ὅταν ἡ παιδαγωγικὴ κύριον, δεῦτερον πρέπει νὰ εἶναι ἡ φιλοσοφία κλπ.

πρόγραμμα. Κοντά σ' αυτό πρέπει να πραγματωθούν και οι δυο προϋποθέσεις που τις βρήκαμε απαραίτητες για την προκοπή του πανεπιστημιακού έργου: ο ικανός φοιτητής και ο ικανός καθηγητής. Και γι' αυτές θα μιλήσω αμέσως παρακάτω.

2. ΟΙ ΦΟΙΤΗΤΕΣ

1. 'Η επιλογή.

α. Γενικά.— Όταν εξετάζαμε το δεύτερο αίτιο της άποτυχίας, είδαμε τί λογής νέους έπαιρνε το πανεπιστήμιο. Στη μέση παιδεία πήγαιναν από το δημοτικό σχολείο με τυπικές μόνο εξετάσεις πλήθος παιδιά κατάλληλα μαζί και άκατάλληλα για τέτοιες σπουδές, και οι όροι της εργασίας στα γυμνάσια ήταν τέτοιοι, που οι απόφοιτοί τους έβγαιναν με άδούλευτο μυαλό και άβέβαιες γνώσεις. 'Απ' αυτούς μόλις ξεχώριζαν είκοσι στους έκατό που θα μπορούσαν ν' ακολουθήσουν πανεπιστημιακές σπουδές. Και όμως στο πανεπιστήμιο έμπαιναν έλεύθερα όσοι ήθελαν. 'Αλλά και όταν ή ποιότητα και ο πληθωρισμός τους άνησύχησαν πανεπιστημιακούς και Πολιτεία και μπήκε κάποιος περιορισμός με τις εισιτήριες εξετάσεις και το *numerus clausus*, και πάλι στο βάθος δέ γινόταν καμιά επιλογή, αφού απ' όσους εξετάζονταν περνούσαν 64 ως 75 στους έκατό. Τα δυο τελευταία χρόνια το ποσοστό αυτό περιορίστηκε πολύ γιατί το *num. cl.* και μικρότερο έγινε και κρατήθηκε. 'Ετσι για να πάρωμε τα ίδια παραδείγματα που είχαμε πάρει και παραπάνω στο σχετικό κεφάλαιο: στην άθηναϊκή νομική σχολή από 1813 που εξετάστηκαν πέρασαν 602, δηλαδή 33,1 στους έκατό, οι μισοί ακριβώς απ' όσους σε περασμένα χρόνια. Στῆς Θεσσαλονίκης από 757 μπήκαν 340, δηλαδή 44,7 αντί 68 % που ήταν πρίν. Στην άθηναϊκή φιλοσοφική σχολή τα δυο τελευταία χρόνια από 370 πέρασαν 163 ή 44 % αντί τα πρίν 68,9. 'Εξαίρεση έχομε μόνο στῆς Θεσσαλονίκης, αλλά γι' αυτή θα μιλήσω ειδικότερα παρακάτω. 'Εκτός από τόν περιορισμό αυτόν άλλαξε άκόμα και ή μορφή τῶν εξετάσεων, με τὸ σκοπὸ νὰ λείψουν χτυπητὰ μειονεκτήματα που είχε τὸ παλιὸ σύστημα. 'Αντὶ νὰ μαζεύωνται ὅλοι οἱ ὑποψήφιοι στὶς δυὸ πανεπιστημιακὲς πόλεις καὶ νὰ εξετάζωνται μόνο ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς πανεπιστημιακοὺς, οἱ εξετάσεις γίνονται τῶρα ταυτόχρονα στὶς διάφορες εκπαιδευτικὲς περιφέρειες ἀπὸ εκπαιδευτικοὺς τῆς μέσης παιδείας με πρόεδρο τῆς κάθε εξεταστικῆς ἐπιτροπῆς τὸ γενικὸ ἐπιθεωρητὴ. Τὰ ζητήματα εἶναι τὰ ἴδια γιὰ ὅλους καὶ ὀρίζονται ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο. Τὰ γραπτὰ τῶν εξετάσεων ἀφοῦ βαθμολογηθοῦν ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἐπιτροπὴ, τὰ παίρνουν ἔπειτα οἱ εἰδικοί καθηγητὲς τῶν πανεπιστημίων, ἐλέγχουν καὶ βαθμολογοῦν καὶ αὐτοί, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τὸ δίνει ὁ μέσος ὅρος τῶν βαθμῶν. 'Η νέα αὐτὴ μορφή τῶν εξετάσεων ἔχει πολλὰ πλεονεκτήματα, ὅταν τὴ συγκρίνωμε με τὴν παλιά. Τὸ σημαντικότερο εἶναι πὸν λείπει ἡ λαχανιασμένη βία, καὶ μπορεῖ νὰ λείψῃ καὶ ἡ συνέπειά της: ἡ πρόχειρη κρίση. Τὰ γραπτὰ που κρίνει ὁ κάθε εξεταστής στὶς διάφορες περιφερειακὲς ἐπιτροπὲς εἶναι τῶρα πολὺ λιγότερα ἀπ' ὅ,τι πρίν, ὅταν ἓνας καθηγητὴς διάβαζε καὶ βαθμολογοῦσε μέσα σὲ λίγες μέρες 400 ἢ καὶ περισσότερα γραπτὰ. Τὸ ἴδιο βέβαια γίνεται καὶ τῶρα στὸ δεύτερο ἔλεγχο με τὸν πα-